

PATRISTICA PATRISTICS

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir – un Itinerar hagiografic și lecțiile lui

Arhid. Ioan I. ICĂ jr

Abstract

The duality of Saint Justin the Martyr-Philosopher as two distinct characters – “Justin the Christian Philosopher” poisoned just like some Christian Socrates because of the envy of a fellow philosopher and “Justin the Martyr” beheaded along with other fellow martyrs – is explainable through the vicissitude of preserving the memory of the person and work of the martyr-philosopher since Christian Antiquity. This paper is a synthesis of the liturgical and hagiographic itinerary of his memory, since the medallion of Eusebius of Caesareea, through medieval Byzantine and Latin manuscripts, 17th-19th century Romanian worship books, to the recent scholarly research.

Keywords: Saint Justin the Martyr, Saint Justin the Philosopher, hagiography, acts of the martyrs, lives of saints.

Dublul sinaxar din Proloagele mitropolitului Dosoftei, 1686

În 1686, regele polon Ian Sobieski (1674–1696) — salvatorul Europei în septembrie 1683, prin intervenția sa militară decisivă care a dus la eliberarea Vienei aflată pe punctul de a fi cucerită de o imensă armată otomană — pătrunde în Moldova condusă de domnul Constantin Cantemir, cu scopul de a o integra în planurile sale militare antiotomane. Campania s-a dovedit a fi un eșec. În retragere, polonezii au devastat Iașii luându-l cu ei în Polonia și pe bătrânul și sfântul mitropolit al Moldovei, Dosoftei (1624–1693, episcop din 1658, iar mitropolit din 1671) împreună cu odoarele mitropoliei și moaștele Sfântului Ioan cel Noul.

Campania lui Sobieski punea capăt nu doar păstoririi venerabilului și blândului mitropolit, ea întrerupea totodată programul său tenace de traducere și tipărire în limba românească a principalelor texte de cult și bisericești ale Ortodoxiei. În tiparnița de la Iași văzuseră astfel lumina tiparului prima traducere românească „dă-nțeles” a *Liturghierului* (1679), *Molitvelnicului* (1683) și *Paremiilor* (1683). Începând însă din 1682 obiectivul principal era acela al tipăririi „Sinaxarelor”

Arhid. Ioan I. Ică jr

sau, în cuvintele mitropolitului cărturar, a „Proloagelor tuturor sfinților de preste an” sau „a Sinaxarului dumnezească și svântă carte scoasă de pe grecește [greaca nouă] și ellinește [greaca veche] din 12 mineaie a svintei Besearici pre limbă rumânească cu multă nevoiță”. Cele 1000 de pagini ale acestei prime mini-enciclopedii hagiografice românești, tradusă de mitropolitul Dosoftei timp de un sfert de veac, au fost publicate la Iași cu titlul *Viața și petreacerea svintilor*¹ sub forma a patru volume (1. pe septembrie–decembrie; 2. pe ianuarie–februarie; 3. pe martie–iunie; 4. pe iulie–august) apărute în intervalul 1682–1686. Invazia polonă cu cortegiul ei devastator și exilul mitropolitului a stopat publicarea care s-a încheiat brusc cu sinaxarele de pe 10 iulie.

Volumul al treilea, apărut în 1686, cuprindea prima notiță în cultura română privitoare la Sfântul Iustin Martirul și Filozoful. Lectura ei atentă ne revelează însă o surpriză: sinaxarele pe data de 1 iunie fac pomenirea a *doi* sfinți Iustin: „svântul măcenic Iustin Filosof”, pe de o parte, și „într-aceastăși dzi: sânții măcenici Iustin, Hariton, Harita, Evelpist, Ierac, Peon și Valerian”. Iată conținutul acestor două notițe de sinaxar:

„Junie are 30 de dzile. Dzua are ceasuri 15 și noaptea 9

În dzua întâie pomenirea svântului măcenic Iustin Filosof

Acesta era de la Flaviia Syriei fiu lui Prisc Vachiiului din cetatea Neapoli, eparhiia Palestinei. Pentru legea creștinească foarte au trudit, cât și lui Antonin Împărat, ce-i dzâc Pio, și fiilor lui și senatului carte asupra păgânilor au dat, de sine făcută, mustrarea crucii nerușinând. Și altă carte împăraților ce fură pre urma acestora, adeacă lui Marco Antonin Viro și lui Lukie Avreli Comod. Iaste și-altă carte asupra păgânilor, întru carea pentru firea dimonilor disputuiaște. Și a patra, Cuvânt iarăși asupra păgânilor, carele-i sămnat deasupra cu titlul «Elenchos» și alt Cuvânt pentru a lui Dumnădzău monarhie și alt cuvânt cel numit «Psaltii» și altul pentru suflet, Dialog asupra jidovilor, care are asupra lui Tryphon, mai-marele jidovăsc, și-ncă asupra lui Markion sămnate cărți. Din care unele și Ireneu în al cincilea Cuvânt asupra ereticilor o pomeneste. Și-altă carte asupra tuturor ereaselor, care pomeneste în Apologhitica ce-au dat lui Antonin Pio Împărat. Cărțile câte au făcut de mare agiutoriu sânt credinței creștinești.

Iar Krisket Filosoful, puind pizmă asupra-i, feace de fu omorât, muncit[chinuit] cu multe cazne pentru Iisus Hristos. Acestea sânt pentru curăția și viață fără vine, sosând la sâmcea [sfârșit] de bunătăți și împlându-să de toată înțelepciunea dumnădzăiască și omenească, au lăsat credincioșilor întărături încheiate de învățături, pline de înțelepciune și de folos, că dau mare cunoștință celor ce cetesc într-însele. Fost-au 5642 văleatul [anul de la zidirea lumii =134 d.Hr.].

¹ Cf. descrierea și prefața mitropolitului Dosoftei în: I. BIANU/N. HODOȘ, *Bibliografia românească veche* t. I. 1508–1716, București, 1903, p. 240–246 [CRV 73]. ușurințe

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

Într-aceastăși dzi: sântii măcenici Iustin, Hariton, Harita, Evelpist, Ierac, Peon și Valerian.

Aceștia svinți să luptară în Râm, astătând naintea lui Rustic Eparhul. Și apoi, după multe munci și cazne[chinuri], le-au tăiat capetele. Și spun că până a nu-i tăia au dzâs eparhul cătră sântul: «Vă gândiți că deacă v-or umorî, veți sui în ceriu să luați vreun bine ceva?» Și sântul dzâsă: «Nu gândim numai, ce așeași sântem adeveriți că îndată ne vor priimi bune plăți și odihneale iubite și-nțăleapte!» Și așea fură tăiați²².

Dublul sinaxar și slujba din Mineiele de la Râmnic, 1780

Sinaxarele sunt însă scurte notițe hagiografice prevăzute ca latură liturgică în cadrul slujbei dimineții sau utreniei între oda a 6-a și a 7-a a canonului sau poemului imnografic care alcătuiește piesa centrală a oficiului utreniei, ale cărui părți componente principale, ca și cele ale vecerniei sau slujbei de seară, îi reprezintă psalmii și poemele imnografice. Traducând și publicând sinaxarele și paremiile — lecturi hagiografice și biblice din cadrul vecerniilor și utreniilor — pe lângă *Liturghier* și *Molitvelnic*, sfântul mitropolit Dosoftei a făcut un prim pas în vederea transpunerii în limba română a cultului divin ortodox. Compozițiile imnografice care constituie elementul central al slujbelor de seară și de dimineață în Biserica Ortodoxă au continuat să fie cântate în limba slavonă timp de încă un secol. O arată cele 12 *Mineie* slavo-române din 1698, primele tipărite în spațiul românesc și care au văzut lumina tiparului la Buzău prin grija nemijlocită a episcopului de aici Mitrofan (1691–1702), fost meșter tipograf al lui Dosoftei la Iași.

Cel care avea să contribuie decisiv la înlocuirea limbii slavone din cultul ortodox al românilor a fost însă Damaschin Dascălul (1660–1725), devenit din 1708 și până la moarte episcop al Râmnicului (urmându-i în scaun lui Antim Ivireanul, devenit până în 1716 mitropolit al Ungrovlahiei). Episcopul Damaschin a realizat practic traducerea în românește a întregului masiv corpus al cărților de cult ortodoxe cu caracter imnografic: *Octoih*, *Triod*, *Penticostar* și cele 12 *Mineie*, o operă de impresionantă vastitate, rigoare și frumusețe. Din cauza vicisitudinilor legate între altele de ocupația austriacă a Olteniei între 1718–1739 traducerile sale au rămas în manuscris fiind publicate de vrednicii săi urmași în scaunul Râmnicului: *Triodul* în 1731, *Octoihul* în 1742, *Penticostarul* în 1743, dar și *Antologhionul* din 1737. Acesta din urmă reprezenta un fel de *Minei* abreviat cuprinzând cântările și sinaxarele tuturor duminicilor și sărbătorilor principale de peste an.

² MITROPOLITUL DOSOFTEI, *Viața și petreacerea svintilor*, Iași, 1682, f. 473v–474r.

1075 din publicațiile vechi românești editate între 1508–1803, și care alcătuiesc Bibliografia veche românească, sunt acum accesibile pe situl www.dacoromanica.ro.

Abia însă între anii 1776–1780 au văzut lumina tiparului la Râmnic pentru prima dată în limba română, prin purtarea de grijă și cu prefețele memorabile ale episcopilor Chesarie (1771–1780) și Filaret (1780–1792), integrala seriei in-folio a celor 12 *Mineie* traduse de episcopul Damaschin³, o excepțională realizare filologică și teologică, o exemplară biruință a spiritului românesc.

Volumul pe iunie apărut în 1780 (CRV 435) se deschidea cu frumoasa tălmăcire într-un minunat grai românesc a compoziției imnografice bizantine (trei stihiri la vecernie și tropar, un canon imnografic la utrenie) cu dublul sinaxar al sfinților „Iustin mucenicul” împreună cu cei șase tovarăși de martiriu și a „sfântului mucenic Iustin Filosoful”, piese care alcătuiesc până astăzi conținutul slujbei din ziua întâi a lunii iunie în Biserica Ortodoxă⁴. În 1780, așadar, românii ortodocși aveau în sfârșit acces pe limba lor la esențialul memoriei ecleziale liturgice și hagiografice a Sfântului Iustin Martirul și Filozoful în forma ei tradițională vehiculată de cultul ortodox.

În 1773 sosea la București de la Dragomirna Macarie Dascălul (cca 1730–1810)⁵. De origine transilvană, făcuse temeinice studii clasice la Academia Domnească din București, după care a plecat la Athos, unde a intrat în obștea româno-slavă a starețului Paisie Velicikovski (1722–1794), devenind profesor de greacă veche al acestuia. A revenit în Țările Române împreună cu obștea paisiană stabilită în 1763 la Dragomirna. În 1773 dascălul Macarie venea la București, unde a devenit predicator la Mitropolie, unde a diortosit ediția *Octoihului* din 1774 și a publicat în 1775 traducerea *Omiliilor* lui Macarie Egipteanul. Până în 1780 a realizat în manuscris traducerea integrală probabil a *Vieților Sfinților* după cele 4 volume ale faimosului *Cetie Minei (Minologhion)* slavon al sfântului episcop ucrainean Dimitri Treptalo al Rostovului (1651–1709, episcop din 1701)⁶, cea mai

³ Cf. studiul fundamental al lui G. ȚEPELEA, „Mineiele de la Râmnic”, *Biserica Ortodoxă Română* 84 (1966), nr. 1–3, p. 369–387 și în volumul aceluiași: *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970, p. 76–102.

⁴ Mineiul luna lui Iunie, carele s-au tipărit acum întâiu rumânește în zilele Prea Luminatului Domn Io Alexandru Ypsilant Voevod cu blagoslovenia Prea Sfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei Kyr Grigorie, prin nevoița și tălmăcirea iubitorului de Dumnezeu Kyr Filaret Episcopul Râmnicului. În sfântu Episcopie a Râmnicului la anul de la Hristos 1780 de Popa Constandin Typograful și de Popa Constandin Mihalovici Typ[ograf] [CRV 435], f. 1r–4v. Ușor adaptată, această traducere se află în uz până astăzi.

⁵ Cf. excelentul medalion din studiul lui N. A. URȘU, „Școala de traducători români din obștea starețului Paisie”, în volumul comemorativ: *Români în reinnoirea isihastă*, Trinitas, Iași, 1997, p. 39–82, aici p. 50–61; tot aici și studiul pe aceeași temă al VALENTINEI PELIN, „Contribuții ale cărturarilor români la traducerile școlii paisiene”, *ibid.*, p. 83–120, aici p. 96–102.

⁶ Cf. art. „Dimitri de Rostov”, *Dictionnaire de Spiritualité* t. III, 1957, col. 982–986 (L. KOLOGRIVOV). Cele patru tomuri din *Cetie Minei* publicate la Kiev în 1689, 1695, 1700 și 1705 au fost opera principală a sfântului Dimitri. Veritabilă enciclopedie a Ortodoxiei, ele au devenit extrem de populare

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

completă colecție hagiografică publicată existentă în spațiul ortodox. Manuscrisele românești nr. 1881–1887 din Biblioteca Academiei Române păstrează autografele (4000 de foi!) traduceri de către Macarie a *Vieților Sfinților* pe septembrie, noiembrie, decembrie, ianuarie, martie și aprilie. Restul s-au pierdut. Oricum manuscrisele sale n-au ajuns să vadă lumina tiparului.

Dubla viață din Viețile Sfinților de la Neamț, 1813

În jurul anului 1790 însă, la Neamț, devenită sub povățuirea sfântului stareț Paisie Velicikovski o veritabilă „universitate duhovnicească” (A. Duțu), alt harnic dascăl paisian, Ștefan Ierodiaconul († cca 1806)⁷, demara și el, având dublul îndemn și sprijin al bătrânului stareț Paisie și al tânărului episcop (din 1792) și apoi mitropolit al Moldovei (din 1803) Veniamin Costache (1768–1846), tălmăcirea amplei colecții hagiografice slavone a sfântului Dimitri al Rostovului⁸. Vasta lucrare a fost dusă la bun sfârșit, sprijinului esențial al mitropolitului Veniamin datorându-i-se imprimarea lor, în tipografia nou-înființată la mănăstirea Neamțului, în 12 volume in-folio publicate în intervalul 1807–1815⁹.

Pe 4 iulie 1807¹⁰ apărea primul volum pe luna septembrie din „Viețile Sfinților care acum întâi s-au tălmăcit din limba slovenească în cea rumânească spre cel de obște folos”, cum se scria pe pagina de titlu. Volumul era însoțit de două extinse prefețe¹¹: una a starețului Dositei către mitropolitul Veniamin și alta a mi-

---

fiind editate de zece ori numai în secolul XVIII, alcătuind principala hrană duhovnicească a credincioșilor ortodocși slavi. În realizarea colecției sale hagiografice, care relua și ducea la bun sfârșit tentativa similară rămasă neterminată a mitropolitului Macarie al Moscovei († 1564), sfântul Dimitri a utilizat atât *Viețile Sfinților* grecești, cât și culegerile cu biografii de sfinți latine sau poloneze.

⁷ Cf. mai sus URȘU, p. 74–78 și PELIN, p. 110–112.

⁸ Ierodiaconul Ștefan Dascălul a mai tradus, pe lângă o serie de texte filocalice și grecești, tot din Sfântul Dimitri al Rostovului și *Apologia* lui (publicată la Iași în 1803) și *Cronografia* acestuia (publicată la Iași în 1813 și Neamț în 1837). Tot dascălul Ștefan a mai tradus din slavonește și „Sinoxarele”, colecția de vieți prescurtate ale sfinților, cunoscute sub numele *Proloage*, editate la Neamț în 1854–1855; reed. mitrop. Nestor Vornicescu, Craiova, 1991.

⁹ *Viețile Sfinților* de la Neamț, 1807–1815 (CRV 731, 772, 790, 800, 817, 818, 838, 839, 840, 841, 862, 893), majoritatea volumelor apărând în anii 1811, 1812 și 1813 (4 volume), au fost reeditate in-folio de sfântul mitropolit Grigorie Dascălul (1765–1834) la Căldărușani în 1835–1836; în fascicule mici la București între 1901–1911; și recent în stilizarea regretatului protos. Ioanichie Bălan la Huși între 1992–1999.

¹⁰ Cf. D[UȚU] ALEXANDRU, „150 de ani de la apariția Vieților Sfinților 1807”, *Mitropolia Moldovei și Sucevei* 34 (1958), nr. 1–2, p. 110–119. Aproape în fiecare volum sunt adăugate și Cuvântări ale Sfinților Părinți la felurite praznice, conținutul a zece volume fiind îmbogățit astfel cu nu mai puțin de 46 de astfel de omilii patristice.

¹¹ Publicate de I. BIANU/N. HODOȘ, *Bibliografia românească veche* t. II 1716–1808, București, 1910, p. 508–512, 512–519 (CRV 731).

tropolitului Veniamin către cititori. În cuvântul său introductiv, starețul Dositei situa epocala apariție într-o interesantă sintaxă duhovnicească. În esență el spune următoarele: omul s-ar fi convenit să aibă o viață atât de curată, încât să vorbească mereu cu Dumnezeu față către față ca patriarhii, profeții sau apostolii. Stricarea firii și întunecarea minții prin cădere au făcut să avem nevoie de scripturi: de lege, profeți, testamente. Acestora Sfinții Părinți, urmașii apostolilor, le-au adăugat scrierile lor, care sunt de trei feluri: „tâlcuitoare” (exegetice), „învățătoare” (teologice și etice) și „istorisitoare”, adică Viețile Sfinților, acestea din urmă „mai lesnicioase și spre înțelegere mai ușoare decât scripturile celelalte”, „mai potrivite vremii și mai priimate auzului și inimilor, ale celor mari și ale celor mici, a bărbaților și a femeilor, a monahilor și a mirenilor, a cetățenilor și a țăranilor, a înțelepților și proștilor [oamenilor simpli] mai dulci”. Venind cuviosul părintele nostru Paisie de la Athos în Moldova și „văzând pre neamul românesc blagocestiv [bine-cinstitor] adecă cu sufletul, dar lipsit de cele cătră blagocestie[buna-cinstire], pravoslavnic [ortodox] adecă cu credință, dar gol de armele credinței”, s-a sârguit să suplinească aceste lipsuri prin traduceri sale și ale ucenicilor săi. Traducerile s-au făcut în etape, și astfel după ce „s-au tâlmăcit mai cam de ajuns întâi cărțile sfinților Părinți cele învățătoare de viața monahicească, nu au stătut aici, ci pre ucenicii săi i-au făcut să îndrăznească a tâlmăci și alte scripturi bogoslovești[teologice] și tâlcuitoare la sfintele scripturi cele vechi și cele noae”. După care „l-a pus pe răposatul părintele Ștefan Ierodiaconul să tâlmăcească Viețile Sfinților de pre limba slovenească, ca pre niște de obște învățătoare și potrivite la toată viața, și călugărească și mirenească, și politicească și țărănească, și tuturor înțelese”. Cuviosul Paisie „ar fi voit și prea ar fi poftit să le tâlmăcească din cea ellinească[greaca veche], după cum au făcut și slovenii, și dintru același izvor să scoatem și noi, că mai aproape de izvor ar fi fost, dar îndestulat fiind de lipsă și de toată neîndemânarea n-au putut”. În cele din urmă, „cu sfat de obște au binevoit să se tâlmăcească de pre slovenie, știind că viețile slovenești cu multă cercare, cu multă luare-aminte, cu multă sârguință, cu mulți dascăli iscușiți și știutori de amândoa limbile, de cea ellinească, și de cea slovenească, încă și de cea latinească, în multă vreme și în multe rânduri s-au tâlmăcit și îndreptat”¹². Sprijinit de starețul Paisie de-a dreapta și de vlădica Veniamin de-a stânga, ierodiaconul Ștefan „au călătorit spre săvârșirea tâlmăcirii” și astfel „Viețile Sfinților s-au tâlmăcit și neamul românesc cu dânsle s-au îmbogățit, și limba rumânească cu istorii sfinte, frumoase și de suflet folositoare s-au împodobit”¹³. În final mitropolitul Veniamin este elogiât pentru efortul tipăririi „Vieților Sfinților” prin care se va descoperi „mare făcător de bine

¹² *Ibid.*, p. 509–510.

¹³ *Ibid.*, p. 511.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

la tot neamul rumânesc, nu numai la cest din patrie, ci și la cel de preste munți și la cel din Valahia¹⁴.

În lunga sa prefață „la toată persoana ce să va îndeletnici a ceti în cărțile aceste cuprinzătoare de cele doasprezece luni”, mitropolitul Veniamin îi invită stăruitor pe toți creștinii să primească „Viețile Sfinților” cu dragoste, cheltuind cu cumpărarea ei „banii aceia carii îi cheltuiți rău la jocul cărților, la bencheturi și alte cheltuiiale nefolositoare și de suflet pierzătoare, pentru care cât veți să fiți întrebați în zioa judecării¹⁵. Pentru că „Viețile Sfinților” sunt un „rai împodobit cu tot felul de pomi”, „roade” și „ierburi mirositoare și de toată boala și neputința tămăduitoare”. Citirea lor de către om „îl deșteaptă din somnul nesimțirii și al lenevirii”, îl aprind de zelul faptelor bune „și către calea ce duce către Împărăția ceriurilor îl povățuiesc¹⁶. Face și mitropolitul pe larg istoricul traducerii la Neamț și tipării acestor „Vieți” pe care-l începe și el cu sosirea starețului Paisie în Moldova¹⁷.

Partea centrală a cuvântului său introductiv¹⁸ mitropolitul Veniamin o dedică însă unei preocupări de ordin științific, încercând o schiță de răspuns la întrebările privitoare la originea, autorii și compilatorii colecției „Viețile Sfinților”: „cine adevărat le-au izvodit, și unde, și când, și cine mai pre urmă la un loc le-au adunat, și cine le-au scurtat, lungi fiind, și pre larg mai înainte, și cine în limba slovenească le-au tălmăcit, și cine la această rânduială bună le-au pus” — „că voim pentru toate acestea a te încredința și de toată îndoiala și tot prepusul din inima ta a-l slei¹⁹. Primele vieți ale sfinților, „precum ale mucenicilor, s-au scris când și pătimirile și mărturisirile lor s-au făcut, notari fiind de față și privind la muncile [chinurile] lor, și auzind întrebările și răspunsurile lor”. Viețile sfinților dascăli și arhieriei, precum și cele ale sfinților părinți cuvioși și cuvioase „s-au scris de ucenicii lor și de prieteni”, fiecare în locul unde s-a desăvârșit. Pentru că „pe atunci prin toate țările, prin toate cetățile și satele se făcea sfinți. Deci pre oriunde se făcea, pre acolo și viața i să scriia de cei credincioși și rămânea așa pre acolo răsipite”, dar „viețile lor se păstra, și încă în biserici și în adunări să cetia, duple cum poruncește și canonul al 24 și al 47 al Soborului din Carthagen²⁰. Culegerile lor s-au făcut după încetarea persecuțiilor („goanelor asupra creștinilor”). Primul a fost Eusebiu al Cezareii, care a scris viețile martirilor din Palestina. Adunarea vieților tuturor sfinților creștini poruncită de sfântul Constantin cel Mare

¹⁴ *Ibid.*, p. 512.

¹⁵ *Ibid.*, p. 519.

¹⁶ *Ibid.*, p. 512.

¹⁷ *Ibid.*, p. 517-518.

¹⁸ *Ibid.*, p. 513-517.

¹⁹ *Ibid.*, p. 513.

²⁰ *Ibidem.*

Arhid. Ioan I. Ică jr

nu s-a păstrat. În secolul X, împăratul din Țarigrad „Constantin Porfirogenetul a poruncit preaițeleptului său marelui logofăt, fericitului Symeon Metafrast, să adune toate viețile sfinților și să le așeze după rânduială pre lunile care să cuprind preste tot anul”. Acesta nu numai le-a adunat și așezat pe luni, „ci pre unele le-au și luminat cu alte cuvinte, tâlcuindu-le pre unde erau mai întunecate, și pre altele le-au mai scurtat, care era de prisosit, pentru care și Metafrast s-au poreclit”²¹. Viețile Sfinților s-au tradus și în slavonă, deși „nu să știe cine le-a tălmăcit”. Se știe că după devastările produse de stăpânirea mongolă, culegerea lor numită *Minnei Cetii* a fost realizată de „Macarie mitropolitul Moscovei, care au înflorit pre la anii 1549”. Îndreptarea și completarea acestei colecții hagiografice au fost apoi un gând al „preasfințitului mitropolit al Kievului Petru Moghilă”; care a trimis la Athos și a cerut cărțile Sfântului Simeon Metafrast „și dobândându-le s-au apucat a le îndrepta și întru dreapta și adevărata înțelegere a le aduce. Ci întâmplarea cea după puțină vreme a morții lui au curmat lucrul”²². După alte câteva tentative fără succes ale arhimandriților Inochentie și Varlaam de la sfânta Lavră a Peșterilor din Kiev, proiectul mitropolitului Petru Movilă a fost asumat, dus la bun sfârșit și tipărit de ieromonahul Dimitrie (Tuptalo) care a îndreptat și pus la un loc „Mineile lui Macarie Mitropolitul Moscovei ce să numesc Cetii și pre însuși izvorul și întâiul chip, pre scriitorul lor, pe sfântul Symeon Metafrast”²³. Iar cu îndemnul și sprijinul starețului Paisie și al mitropolitului aceste „Vieți” „le-au tălmăcit unul ce era și cam de limba slovenească și știa mai bine limba” (Ștefan Dascălul) și cu sprijinul tipografiei sfintei Mitropolii s-a dat în tipar la mănăstirea Neamțului spre folosul neamului românesc.

Noutatea remarcabilei întreprinderi de enciclopedie hagiografică a Vieților Sfinților înfăptuită de sfântul episcop al Rostovului în transpunere paisiană-nemțeană se reflectă bine și în cele două texte care deschid volumul cu *Viețile sfinților din luna lui Iunie* apărut „în Sfânta Mănăstire Neamțul întru a sa tipografie, în vremea preacuvioșiei sale kyr Sylvestru arhimandritului și starețului al sfintelor mănăstiri Neamțului și Secului în anul de la Hristos 1813, dekem[vrie] 30” (CRV 841, 282 f.): „Întru întâia zi a lunii lui iunie” apar astfel:

— „Viața și pătimirea sfântului mucenic Iustin filosofului”, f. 1v–6v. Textul²⁴ traduce o compoziție slavonă amplă, de origine clar savantă (probabil latină),

²¹ *Ibid.*, p. 514.

²² *Ibid.*, p. 515.

²³ *Ibid.*, p. 516-517.

²⁴ Întru slava Sfintei cei de o ființă, de viață făcătoare și nedespărțitei Troiță, a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, în zilele preacredinciosului și de Hristos iubitorului Domnului nostru Scarlat Alexandru Calimah Voevod, cu blagoslovenia și agiutoriu preasfințitului Arhiepiscop și Mitropolit a toată Moldavia Kyrio Kyrio Veniamin, și cu miluirea binecredincioșilor și de Hristos iubitorilor

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

redactată prin inserarea în structura micului sinaxar bizantin a unor lungi citate și rezumate cu caracter autobiografic din scrierile Sfântului Iustin însuși. Aflăm de aici că Iustin s-a născut în orașul Flavia Neapolis din Syro-Palestina din părinți păgâni. Din tinerețe a fost pasionat de carte și de „înțelegerea evlavioasă”. După studii de retorică, a peregrinat în căutarea filosofiei trecând de la un profesor stoic la unul peripatetic, la altul pitagoreic și, în sfârșit, la unul platonician. Dialogul cu un bătrân înțelept creștin (redat în extenso la f. 1v–3v după „Dialogul cu iudeul Tryphon”, cap. 1–8) întâlnit pe țărmul mării îl conduce prin profeți la Hristos. Se apropie de creștini, deși erau calomniate ca imorali și ate, curajul martiric al acestora ducându-l la Botez. După care devine un apărător și predicator al creștinismului prin scrieri atât către elini, cât și către iudei. Vine la Roma fără a lăsa haina de filosof și deschide aici o școală de filozofie creștină, în ciuda uneltirilor „kynikosului filosof Kriskent” și a persecuțiilor nemotivate care au dus la martiriul lui Ptolemeu și Lucius (toate redade după „Apologia II” cap. 2). Apologia adresată de Iustin împăraților a avut succes, Iustin mergând la Efes pentru a o difuza. Aici are loc și disputa cu iudeul Tryphon. Revine în Italia și la Roma, unde în urma intrigilor lui Kriskent este arestat, torturat și otrăvit în închisoare (f. 6r).

— „Întru aceeași zi Pătimirea a altui sfânt mucenic Iustin și a celor împreună cu dânsul” (f. 6v–7r). Este vorba de traducerea fidelă a procesului-verbal al anchetării și judecării de către „Rustic eparhul” Romei a martirilor Iustin, Hariton, Haritò, Evelpist, Ierax, Peon și Valerian”, încheiat cu flagelarea și decapitarea acestora. În mod limpede sfântul Dimitri al Rostovului a avut acces la textul latin sau grec al acestui vechi act martiric (publicat în Occident în 1558 în latină, iar în 1695 în greacă) pe care l-a tradus în slavonă²⁵ (și publicat în 1705 în volumul IV din *Ceții Minei*). Prin intermediul enciclopediei hagiografice ortodoxe a sfântului Dimitri, tradusă de dascălul Ștefan paisiotul și publicată de mitropolitul Veniamin Costache, românii luau în 1813 o cunoștință avizată, dar și problematică (dedublă-tă) despre sfinții Iustin „Filozoful” și „Martirul”. Originile acestei memorii scindate sunt însă mult mai vechi, situându-se încă în antichitatea creștină.

Medalionul bio-biblio-hagiografic al lui Eusebiu din Cezareea

Cândva în jurul anului 303, eruditul și poligraful prezbiter Eusebiu din Cezareea Palestinei (cca 200–340) — devenit între anii 313–315 episcop al acestui

---

Patrioți s-au tipărit această sfânta și preafolositoare carte care cuprinde întru sine Viețile Sfinților din luna lui Iunie. S-au tălmăcit din limba rusă în cea românească spre folosul de obște. În Sfânta Mănăstire Neamțul întru a sa tipografie. În vremea preacuvioșiei sale kyr Sylvestru arhimandritului și starețului al sfințelor Mănăstiri Neamțului și Secului în anul de la Hristos 1813, dekem[vrie] 30, f. 1r–6r.

²⁵ Textul rusesc pe site-ul www.ispovednik.ru.

Arhid. Ioan I. Ică jr

oraș, capitala provinciei romane a Palestinei — pune punctul final la cele șapte cărți câte alcătuiau, în prima variantă, pe drept cuvânt celebra sa „Istorie bisericească”. Adăugarea treptată a altor trei cărți în ediții succesive va întregi odată cu ultima ediție revăzută din anul 325, forma actuală în zece cărți²⁶ a acestui opus indispensabil, care constituie principalul izvor pentru cunoașterea istoriei creștinismului din epoca apostolică și până la triumful lui Constantin cel Mare asupra ultimului persecutor Licinius. Meritul esențial al lucrării îl constituie imensul material parcurs — disponibil în formidabila bibliotecă creștină din Cezareea, formată în jurul celei a lui Origen, dar azi dispărută iremediabil — și redat adeseori sub formă de ample extrase.

Scrisă în prelungirea unei vaste „Cronici” universale azi pierdute cu excepția unor detaliate tabele cronologice, „Istoria bisericească” era concepută de Eusebiu ca finalizare în Hristos și prin Biserică a planului lui Dumnezeu cu lumea și națiunile umanității. Extinderea creștinismului în bazinul Mării Mediterane apare ca o campanie misionară ale cărei succese se impun în ciuda persecuțiilor dușmanilor lui interni și externi — iudei, eretici, păgâni —, care sunt pedepsiți sau convertiți. Suferințele martirilor din timpul numeroaselor persecuții, culminând cu „marea persecuție” dintre anii 303–311, au asigurat însă victoria finală a Bisericii prin era de pace „mesianică” inaugurată de neașteptata convertire constantiniană la creștinism a Imperiului Roman ostil sau indiferent pe atunci.

Șirul cronologic al evenimentelor principale din primele trei secole ale creștinismului, scandat de domniile împăraților romani, este încadrat de Eusebiu între trei liste de „succesiuni”: pe de o parte, lista episcopilor principalelor centre ale creștinismului (Roma, Alexandria, Antiohia), episcopii acestora fiind garanția continuității tradiției apostolice originare de-a lungul timpului; iar, pe de altă parte, lista ereticilor care s-au străduit fără succes să falsifice și denatureze creștinismul apostolic, începând cu Simon Magul și sfârșind cu Pavel din Samosata (200-275), dublată de lista scriitorilor bisericești care au apărat și precizat tradiția apostolică începând cu apostolii, culminând cu Origen (185-254, căruia îi este dedicată întreaga carte VI) și până la ultimii reprezentanți ai școlii alexandrine: Pamfil și Pieriu.

---

²⁶ Ediția princeps de R. Stephanus (R. Estienne), Paris, 1544, mult ameliorată de H. Valesius, Paris, 1659. Ediție critică cu traducerea latină a lui Rufinus de E. Schwarz și Th. Mommsen, 2 vol., Berlin, 1903–1908 (în ediția eusebiană din seria patristică berlineză „Griechische christliche Schriftsteller der ersten Jahrhunderte”); ediție reprodusă cu traducere franceză și note de G. Bardy în patru volume, Paris, 1952–1960 (Sources Chretiennes 31, 41, 55 și 73). Trad. rom. pr. prof. T. Bodogae (1911–1994), *PSB* 13, București, 1987.

„Istoria bisericească” eusebiană a fost tradusă în siriacă în 411, iar în 403 în latină de Rufinus, care a continuat-o cu evenimentele până în anul 395.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

Aceleași cadre și structuri se regăsesc și în cartea a IV-a consacrată secolului II după Hristos, perioada de maximă înflorire a Imperiului Roman sub domniile prospere și de succes, de câte două decenii fiecare, ale lui Traian (98–117), Adrian (117–138), Antoninus Pius (138–161) și Marcus Aurelius (161–180; până în 169 coregent împreună cu Lucius Verus). Eusebiu urmărește listele episcopilor care i-au succedat acum pe scaunul Romei și Alexandriei (IV, 1. 4. 10. 19–20). Menționează pe scurt ultimele două sângeroase insurecții mesianice ale iudeilor împotriva Romei în Egipt, Cyrenaica și Cipru între anii 115–117 (IV, 2) și în Iudeea în anii 132–135 sub conducerea lui „Bar Kochba” (IV, 6) — zdrobite nemilos de Traian și, respectiv, Aelius Adrian. Acesta din urmă a golit cu totul Ierusalimul de orice populație iudaică, l-a reclădit ca oraș roman căruia i-a dat propriul său nume — Aelia Capitolina — și l-a repopulat cu coloniști păgâni, greci și romani. În mijlocul noului oraș păgân arhitecții săi au delimitat un for mărginit spre apus de un templu al zeiței Venus construit pe o esplanadă ridicată deasupra colinei Golgota, iar pe esplanada herodiană a fostului templu iudaic distrus în anul 70 au ridicat un templu în cinstea lui Jupiter Capitolinus. Un edict interzicea cu moartea intrarea și apropierea evreilor de noul oraș. Erezii principale ai veacului sunt gnosticii Saturnin și Basilide (IV, 7), Kerdo și, mai ales, Valentin și Marcion (IV, 11), ulterior Tațian (IV, 29) și Bardesan (IV, 30). Principalii scriitori bisericești care au apărat ortodoxia atât de abuzurile autorităților, cât și de atacurile ereticilor sunt Iustin (IV, 11–12. 18) și alți apologeți (IV, 3 Quodrat și Aristide; 22 Hegesip; 23 Dionisie al Corintului; 24 Teofil al Antiohiei; 26 Meliton al Sardesului).

Figura centrală a întregii cărți a IV-a este însă incontestabil „Iustin Filozoful” creștin martir (IV, 16), a cărui moarte la Roma pe când propovăduia învățătura lui Hristos e amintită îndată după martirizarea la Smyrna a nonagenarului Polycarp „așezat ca episcop în Biserica din Smyrna de apostoli” (IV, 15). Ampla evocare a figurii lui Iustin de către Eusebiu e însoțită de citate și extrase luând aspectul unui veritabil micro-medalion bio-biblio-hagiografic. Eusebiu din Cezareea poate fi socotit astfel drept autorul primului „sinaxar” — schiță de viață de sfânt — avându-l în centru pe Sfântul Iustin filozoful-martir. În orice caz, informațiile transmise de el — și accesibile în rezumate și prelucrări ulterioare — vor fi timp de multe secole singurele informații disponibile despre Sfântul Iustin (dat fiind că, așa cum se va vedea, opera sa a avut parte de o circulație manuscrisă atât restrânsă, cât și imprecisă).

Iată ce spune în esență Eusebiu: „În acest timp [pe timpul lui Adrian] și Iustin, un îndrăgostit autentic de adevărata filozofie [*gnēsios tēs alēthous philosophias erastēs*], își petrecea încă timpul exercitându-se în discursurile elinilor”, cum arată el însuși „în apologia sa către Antoninus [Pius]”, unde menționează și războiul lui Bar Kochba contra romanilor și persecuțiile acestuia asupra creștinilor. „Arătând

în aceeași lucrare²⁷ și că mutarea [*metabolēn*] sa de la filozofia elină la cinstirea lui Dumnezeu [*theosebeian*] nu s-a făcut fără rațiune [*alogōs*], ci cu judecată”, Iustin scrie că, „pe când se bucura încă de învățăturile lui Platon”, și-a dat seama din „nefrica de moarte” și de torturile cele mai înspăimântătoare a creștinilor și că e imposibil ca aceștia să viețuiască viața de destrăbălări de care sunt calomniați (IV, 8, 3–4). Convertindu-se la Hristos, Iustin Filozoful a venit la Roma într-un timp când Biserica de aici îi avea în frunte pe episcopii Hygin (136–140), Pius (140–155) și Anicet (155–166). În aceiași ani — arată Eusebiu citându-l pe sfântul Irineu al Lyonului — au venit la Roma și au căutat să obțină recunoașterea Bisericii de aici și gnosticii Valentin (100–160) și Kerdo, iar ulterior Marcion din Pont (85–160), acesta din urmă fiind excomunicat în 144. „Pe timpul acestora [al episcopilor Pius și Anicet] a înflorit aici mai ales Iustin, care pleda în haină de filozof [*en schēmati philosophou*] ca ambasador pentru cuvântul dumnezeiesc și lupta pentru el prin tratatele sale în apărarea credinței; care a scris o scriere și «Contra lui Marcion».” După care Eusebiu dă un scurt citat din această scriere (pierdută) contra lui Marcion care în „Antitezele” sale susținea că Dumnezeu Creatorul și autorul Vechiului Testament e un demiurg negativ total diferit de Tatăl lui Hristos și Dumnezeuul Nouului Testament, citat în care Iustin menționa faptul că „mai există un tratat compus de noi contra tuturor ereziilor [*syntagma kata pasōn haireseōn*]” (IV, 11, 8. 10). Pierdut și el din păcate, acest tratat a fost, se pare, una din sursele de inspirație ale sfântului Irineu al Lyonului (cca 130–202) în redactarea propriului său monumental tratat „Împotriva ereziilor” gnostice. „Același Iustin — continuă Eusebiu — care s-a ostenit în chip foarte destoinic și împotriva elinilor/păgânilor, precum și alte discursuri [*logous*] având o apărare [*apologian*] pentru credință, pe care le adresează împăratului Antoninus cel supranumit și Pius și senatului roman, și unde se arată pe sine însuși cine și de unde era: «Iustin, fiul lui Priscus, fiul lui Bacheios, din Flavia Neapolis, oraș din Siro-Palestina»” (IV, 11, 11 – 12, 1). Iar după ce relatează pe larg martiriul episcopului Polycarp al Smyrnei – datat de savanți pe 15 februarie 156 – (IV, 15), precum și pe cel al martirilor Carp, Papyll și Agathoniki (IV, 15. 48), Eusebiu revine: „În aceiași ani Iustin cel arătat de noi cu puțin mai sus, dând acelorași stăpânitori o a doua carte în apărarea dogmelor noastre, s-a împodobit cu dumnezeiescul martiriu. Aceasta pentru că un filozof Crescent, care ambiționa viața și purtarea care poartă apelativul «cinică/câinească», a urzit uneltiri împotriva lui. Și după ce de multe ori l-a învins în discuții în prezența auditorilor, în cele din urmă a reperutat asupra lui biruința adevărului pentru care pleda ca un ambasador prin martiriu” (IV, 16, 1). Lucru despre care scrie însuși Iustin într-un pasaj citat de Eusebiu

²⁷ *Apologia I*, 12, 1.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

(IV, 16, 2–6; *II Apol.* 3), și confirmat de Tațian, discipolul lui Iustin, într-un pasaj citat iarăși de Eusebiu (IV, 16, 7–9; *Orat.* 19). Și într-adevăr, conchide Eusebiu, „martiriul lui Iustin a avut această cauză” (IV, 16, 9), „acesta murind ca victimă a mașinațiilor lui Crescent potrivit propriei sale preziceri” (IV, 16, 7). După care Eusebiu citează „in extenso” (IV, 17) pasajul din a doua „Apologie” (cap. 2), în care Iustin relatează despre martiriul anterior a trei creștini, doi cunoscuți cu numele: Ptolemeu și Lucius, executați de prefectul Romei Urbicus (140–160) ca răzbunare a unui soț păgân pe soția sa creștină.

Și Eusebiu își încheie medalionul dedicat lui Iustin (IV, 18) cu o listă a scrierilor acestuia, „care ne-a lăsat memorii foarte multe ale unei gândiri cultivate și sânguitoare față de cele dumnezeiești, și ca atare pline de tot folosul”, Eusebiu înregistrează astfel următoarele opere ale lui Iustin: pe lângă cele două discursuri către împărați conținând fiecare o „apologie a credinței noastre”, el mai menționează „un altul «Către elini»”, în care discută pe larg cele mai multe chestiuni discutate de creștini și de filozofii elinilor, precum și despre natura demonilor; „o altă scriere «Către elini» ajunsă până la noi pe care a intitulat-o «Respingere»”; „o alta «Despre monarhia lui Dumnezeu»”, „alta intitulată «Psaltul»”, „alta de școală «Despre suflet»”, în care redă opiniile filozofilor; pe lângă acestea „a mai compus și un «Dialog către iudei», dialog pe care l-a și făcut în orașul Efes cu Tryphon, cel mai însemnat dintre evreii de pe atunci, și în care arată în ce mod l-a împins harul dumnezeiesc spre cuvântul credinței, cu câtă sânguință a fost purtat mai înainte către învățăturile filozofice și ce căutare înflăcărată a adevărului a făcut²⁸; relatează uneltirile iudeilor împotriva învățaturii lui Hristos; [...] scrie că harurile profetice străluceau încă în Biserică [...], menționează cuvinte ale profeților și-l demască pe Tryphon arătându-i că au fost tăiate din Scriptură de iudei”. „Foarte multe altele din ostenele lui sunt vehiculate de mulți frați, și discursurile acestui bărbat au părut celor vechi atât de demne de sânguință încât citează pasaje din ele, cum face Irineu în cartea a IV-a a tratatului său «Contra ereziilor».” Și Eusebiu încheie: „Era necesar să se spună acestea spre îndemn pentru cei iubitori de învățătură să parcurgă cu sânguință și discursurile acestuia. Acestea au fost deci cele privitoare la el” (IV, 18, 10).

Timp de secole medalionul bio-biblio-hagiografic al lui Eusebiu al Cezareii a fost atât pentru Răsăritul, cât și pentru Apusul creștin principala sursă de informații despre uimitoarea personalitate, destin și operă ale lui Iustin, filozoful creștin și apologetul martir.

²⁸ Aluzie la *Dialogul cu Tryphon*, cap. 1–8 autobiografice; cf J.C.M. VAN WINDEN, *An Early Christian Philosopher. Justin Martyr's Dialogue with Trypho Chapters One to Nine, Introduction, Text and Commentary* (Philosophia Patrum 1), Brill, Leiden, 1971, p. 7–15.

Arhid. Ioan I. Ică jr

Un filozof-martir paradoxal însă, în al cărui sfârșit au fost implicați activ sau pasiv alți trei „filozofi”: Iustin filozoful fiind martirizat sub domnia filozofului stoic împărat Marcus Aurelius, în urma unui conflict cu filozoful cinic Crescent, judecat și condamnat la moarte de un alt filozof stoic, prețuit și admirat de Marcus Aurelius ca dascăl al său și numit de el prefect al Romei: Quintus Iunius Rusticus²⁹.

Acest din urmă detaliu îl știm însă din „Actele martiriului lui Iustin și al tovarășilor lui”, „Acte” pe care însă în mod evident Eusebiu din Cezareea nu le cunoștea: pentru el Iustin moare ca urmare a intrigilor lui Crescent, potrivit unei presimțiri exprimate de el în a doua sa „Apologie”. Eusebiu cunoaște textul celor două „Apologii” ale lui Iustin pe care le citează abundant, citatele din „Apologii” (nouă din prima și trei din a doua) redată în „Istoria bisericească” din Eusebiu ridicându-se, cum s-a calculat, la a patrusprezecea parte din textul acestora care ne-a parvenit. Dintr-o operă intelectuală vastă („foarte multe memorii” științifice) Eusebiu ne oferă lista a nouă titluri pe care, cu excepția uneia (tratatul „Contra lui Marcion” citat după Irineu), le găsisse în bogata bibliotecă din Cezareea Palestinei: cele două „apologii”, alte trei tratate apologetice („Către elini”, „Respingere”, „Despre monarhie”), „Psaltul” și un manual despre suflet, precum și un „dialog cu iudeul Tryphon”.

Sinaxarul cultural al patriarhului Fotie

O imagine fidelă a modului în care s-a transmis în decursul Evului Mediu bizantin opera și memoria lui Iustin Martirul o avem în faimoasa „Bibliotecă” a rafinatului și savantului literat și umanist Fotie (cca 810–895). Înainte de urcarea sa în 858 pe scaunul de patriarh ecumenic pentru două păstoriri agitate și pline de conflicte, Fotie începuse să-și adune însemnările de lectură, scrierea sa intitulată „Biblioteca” fiind alcătuită din extrem de prețioase extrase și comentarii critice

---

²⁹ Quintus Iunius Rusticus, cca 100-170, filozof stoic profesor al viitorului împărat Marcus Aurelius, pe care l-a inițiat în stoicism. Drept recunoștință, ajuns împărat, Marcus Aurelius (161-180) l-a făcut consul în 162 și prefect al Romei între anii 163-168. În cartea I a însemnărilor sale *Către sine însuși*, în care împăratul-filozof face un inventar de recunoștință al tuturor persoanelor care l-au marcat pozitiv cu ceva esențial în viața sa, Rusticus ocupă locul al șaptelea (după bunic, tată, mamă, străbunic, pedagog, vin stoicii Diognet, Rusticus, Apollonius și Sextus, și retorul Fronto) : „ De la Rusticus am faptul de a mă folosi de imaginație pentru îndreptarea și terapia caracterului, faptul de a nu mă lăsa abătut spre un zel sofistic, de a nu scrie despre lucruri teoretice, de a nu ține dialoguri îndemnătoare pedante ori a mă arăt în mod închipuit un bărbat ascet sau activ, acela de a sta departe de vorbăria retorică, poetică sau galantă, de a nu umbla în casă în togă și a nu face unele ca acestea, de a scrie scrisorile într-un stil necăutat, de a fi ușor de întors și de împăcat față de cei ce mi-au făcut vreun rău sau mi-au greșit, în cazul în care ei ar voi să revină, faptul de a citi în mod riguros și a nu fi mulțumit cu o cunoaștere superficială și a nu consimți repede la flecăreli, precum și faptul de a fi întâlnit însemnările lui Epictet, pe care el mi le-a dat din biblioteca lui”(Ad seipsum I, 7).

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

asupra a 280 de codice din biblioteca sa personală, citiți și discutați într-un cerc de prieteni cu preocupări similare. Multe din operele antice sau creștine recenzate dispărând și nemaifiind copiate, notele și extrasele de lectură ale lui Fotie sunt unica mărturie a existenței acestora. Cel de-al 125-lea codice din „Biblioteca” fotiană cuprindea scrieri ale lui Iustin. Iată cum îl descrie și comentează la mijlocul secolului IX eruditul umanist bizantin din Constantinopol:

„S-a citit o Apologie a lui Iustin Martirul pentru creștini, una Contra elinilor și alta Contra iudeilor și încă un alt tratat al lui Contra cărții întâi și a doua a Fizicii [lui Aristotel], adică Contra formei, materiei și privațiunii, discursuri foarte argumentative, viguroase și utile, precum și Contra celui de-al cincilea corp și Contra mișcării eterne, pe care Aristotel a descoperit-o cu forța raționamentelor, încă și Soluționări sub formă de teze ale unor nedumeriri împotriva bunei-cinstiri/dreptei-credințe [*eusebeia*].

Bărbatul nostru a ajuns pe culmea filozofiei noastre [creștine] și mai ales a celei din afară [profane] debordând de mulțimea învățaturii și bogăția cunoștințelor istorice, dar nu s-a sârguit să coloreze frumusețea naturală a filozofiei prin artificiile retorice. De aceea și discursurile lui, de altfel puternice și menținând caracterul științific, nu picură nimic din delectările acelora și nu seduc mulți auditori prin farmecul și atracția lor.

A alcătuit patru tratate [*pragmateias*] contra păgânilor, dintre care pe cel dintâi l-a dat lui Antoninus cel supranumit Pius, fiilor lui și senatului, iar al doilea urmașilor aceluia. În al treilea discuta despre natura demonilor. Al patrulea tratat compus și el contra păgânilor poartă titlul de Respingere. Tot de el mai sunt tratatul despre monarhia lui Dumnezeu și cel intitulat Psaltul și cel Contra lui Marcion, toate discursuri foarte necesare, și utilul tratat contra tuturor ereziilor.

Acesta era fiul lui Priscus al lui Baccheios, patria sa era Neapolis din provincia Palestinei, și a petrecut la Roma în discursurile, viața și ținuta filozofilor. Fiind însă îndrăgostit aprins de buna-cinstire/dreapta-credință, a avut drept adversar al lui, al vieții și religiei lui pe un oarecare Crescent din cei numiți cinici. Fiind prelucrat de acesta, a aranjat și uneltirea lui în chip demn de alegerea întregii sale vieți, căci strângând la piept acest prilej de martiriu, a primit moartea pentru Hristos cu chip luminos și cu bucurie³⁰.

Cum se poate observa ușor, notița de sinaxar cultural a lui Fotie e alcătuită din două părți: în prima parte eruditul umanist bizantin enumeră o serie de scrieri filozofice ale lui Iustin care s-au citit și pe baza cărora caracterizează stilul lor ca unul total lipsit de retorică; cea de-a doua parte e de fapt un scurt rezumat biblio-biografic al medalionului cuprinzător din „Istoria bisericească” a lui Euse-

³⁰ PG 103, 405AD; ed. critică P. Henry: PHOTIUS, *Bibliothèque* II, Paris, 1960, p. 97–98.

Arhid. Ioan I. Ică jr

biu, Fotie enumerând pur și simplu titlurile menționate de Eusebiu (cu excepția „Dialogului cu Tryphon” și manualului despre suflet), pe care nu pare să le fi avut în mâini. Scrierile filozofice enumerate de Fotie în prima parte a notiței, și pe care le-a parcurs, atestă însă un proces evident încă din secolul III și care va fi tipic pentru întreaga epocă bizantină și până la începutul erudiției occidentale moderne. Așa cum arăta încă din 1883 tânărul pe atunci erudit Adolf Harnack (1851–1930) într-un amplu și indispensabil până astăzi studiu asupra „tradiției apologetilor greci din secolul II în Biserica veche și în Evul Mediu”, începând chiar din secolul III „operele unor autori obscuri sau necunoscuți socotite valoroase au fost atribuite «divinului» apologet” Iustin până acolo încât „au ajuns să împingă în plan secund scrierile lui autentice. Iustin a absorbit scrierile altora, dar aceste scrieri l-au absorbit în cele din urmă pe el însuși. Fotie nu mai avea deja în mâini nici o operă originală a lui Iustin, ci numai pe pseudo-Iustin”, operele lui Iustin devenind „o bibliotecă”³¹.

Transmiterea scrierilor lui Iustin Filozoful absorbite de „pseudo-Iustin”

Este ceea ce arată trecerea în revistă a manuscriselor. La o jumătate de secol după „Biblioteca” lui Fotie, în anul 914, notarul Baanes termina de copiat pentru patronul său, eruditul filolog bizantin care a fost Arethas (cca 860–940)³² devenit în 903 arhiepiscop al Cezareii Capadociei, cel mai vechi manuscris păstrat cuprinzând un veritabil „Corpus apologetarum”. Celebrul codice păstrat la Biblioteca Națională din Paris (*Paris. gr. 451*, AD 914, 403 f.), cu o lacună importantă în mijlocul lui, e o colecție de opere apologetice vechi creștine grupând următoarele scrieri: „Protrepticul” și „Pedagogul” lui Clement Alexandrinul, două scrieri atribuite Sfântului Iustin: o „Epistolă către Zena și Serenum” și un „Îndemn către elini/păgâni”, cinci cărți ale „Pregătirii evanghelice” a lui Eusebiu al Cezareii, două scrieri ale lui Atenagora: „Solie pentru creștini” și „Despre înviere”, încheindu-se cu „Combaterea lui Hierocle” a lui Eusebiu al Cezareii. Copii parțiale ale acestui „corpus apologetic” (de exemplu, *Paris. gr. 174*, secolele X–XI, f. 85–190) arată dispoziții similare cu inserarea între cele două scrieri ale lui Iustin și cele două ale lui Atenagora, a „Cuvântului” polemic „către elini” al lui Tașian Sirianul, discipol al lui Iustin.

³¹ A. HARNACK, *Die Überlieferung der griechischen Apologeten des 2. Jahrhunderts in der alten Kirche und im Mittelalter* (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altkirchlicher Literatur Bd 1), Leipzig, 1882, 300 p, aici p. 189–190 și tabela de la p. 190–193.

³² Comandă a lui Arethas este și faimosul manuscris bizantin copiat în 895 și păstrat până la începutul secolului XIX la Patmos cuprinzând integrala operelor lui Platon cu adnotații critice, azi la Oxford: celebrul codice oxonian *Clarkianus 39*.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

Pe lângă corpusuri apologetice, erudiții bizantini au creat și un „Corpus Iustini”, o colecție a scrierilor care circulau sub numele sfântului filozof și martir din secolul II. Existența lui parțială și integrală ne este cunoscută grație a două manuscrise bizantine copiate în secolul XIV, dintre care astăzi mai supraviețuiește doar unul singur. Unul din ele a dispărut pe 24 august 1871 în incendiul care a distrus biblioteca municipală din Strasbourg în timpul războiului franco-prusac. Este vorba de importantul *Codex Argetoratensis 9* — achiziționat în 1437 în Constantinopol și care a aparținut eruditului Johannes Reuchlin († 1522) — cuprinzând un vast corpus bizantin de scrieri polemice împotriva păgânismului și a diverse erezii (arianism, nestorianism, monofizism și islamism). Partea de început antipăgână grupa nouă scrieri apologetice dintre care primele cinci erau atribuite „sfântului Iustin Filozoful și Martirul”, ultimele două fiind „Solia” și „Despre înviere” ale lui Atenagora. Codicele — azi dispărut, și cunoscut din trei copii executate în secolul XVI pentru primii lui editori — copia sub numele lui Iustin cinci lucrări: „Despre monarhie”, un „Îndemn către elini/păgâni”, o „expunere a dreptei-credințe” trinitare și alte două lucrări cunoscute numai după acest unic manuscris: un alt „Cuvânt către elini” și minunata „Epistolă către Diognet”³³ cu un text lacunar și atribuit „aceluiași [Iustin]”.

La fel de prețios prin unicitatea lui ca și codicele bizantin de la Strasbourg dispărut în 1871, este și faimosul codice bizantin *Parisinus graecus 450*, 461 f. Terminat de copiat pe 11 septembrie 1364, acest codice unic cuprinde cel mai complet *Corpus Iustini* bizantin. Prefațat de textul notiței lui Fotie și cel al medalionului lui Eusebiu (f. 1–5v), manuscrisul grupează următoarele douăsprezece scrieri atribuite sfântului Iustin Filozoful: 1. „Epistola către Zena și Seren” (f. 6v–17v); 2. „Îndemnul către elini/păgâni” (f. 17r–50r); 3. „Dialogul cu iudeul Tryphon” (f. 50r–193r); 4. „Apologia [mică] pentru creștini” către senat (f. 193r–201r); 5. „Apologia [mare] către Antoninus Pius” (f. 201r–241r); 6. „Despre monarhia lui Dumnezeu” (f. 241r–247r); 7. „Expunerea credinței ortodoxe” despre Treime (f. 247r–261r); 8. „Respingerea unor învățături aristotelice” (f. 261r–302v); 9–11. trei serii de întrebări și răspunsuri ale creștinilor către păgâni și ale păgânilor către creștini (f. 302v–334v; 334v–418v; 418v–433v); și 12. Atenagora Atenianul „Despre învierea morților” (f. 433v–461). Importanța acestui codice este dată de faptul că, deși este de dată târzie (copierea lui era terminată pe 11 septembrie 1364), este *singurul* manuscris care ne-a transmis textul grec original — nelipsit de lacune însă — al singurelor trei scrieri *autentice* ale lui Iustin filozoful creștin martir din secolul II: cele două „Apologii” și „Dialogul cu iudeul Tryphon”.

³³ Ediția princeps de H. Estienne, Paris, 1592, cf. ediția comentată a lui I.-H. Marrou: *À Diognet, Sources Chretiennes* 33, Paris, 1951.

Arhid. Ioan I. Ică jr

Acest inestimabil manuscris bizantin, ajuns în biblioteca regelui Franței din Paris, a fost publicat integral aici în 1551 într-un in-folio de 315 pagini de către faimosul umanist și tipograf Robert Estienne (1503–1559). Pe lângă „Vulgata” (1528, 1533, 1540), „Biblia ebraică” (în fascicule 1531–1543), „Noul Testament” grec (1546, 1549, 1550, 1551), acesta a editat și primele ediții ale lui Eusebiu al Cezareii (1544–1551), și ale istoricilor bisericești Socrate și Sozomen și alți autori clasici (Dionisie din Halicarnas, Dio Cassius sau Appian). Republicat în 1593 cu traducere latină și cu adăugarea celor două scrieri — „Către elini/păgâni” și „Către Diognet” — păstrate numai în codicele *Argetoratensis*, și purtând cu titlul *S. Iustini Philosophi et Martyri Opera*, acest „Corpus Iustini” va cunoaște nenumărate retipăriri.

Progresele științei filologice și istorice se vor vedea și în structura edițiilor tot mai critice. Un moment de referință îl reprezintă ediția critică a eruditului benedictin din congregația maurină Prudence Maran (1683–1762); în 1742 acesta a publicat la Paris un masiv in-folio cu titlul *S.P.N. Iustini Opera quae exstant omnia*, volum ce reprezintă de fapt o ediție a textului grec cu traducere latină a tuturor scrierilor apologetilor greci, începând cu scrierile considerate autentice ale lui Iustin — Cuvântul și Îndemnul către elini/păgâni, cele două Apologii și Dialogul cu Tryphon — și continuând cu Cuvântul lui Tațian, Solia și Despre înviere ale lui Atenagora, Către Autolyc a lui Teofil al Antiohiei și Ridiculizarea filozofilor a lui Hermia. Toate celelalte scrieri „iustinice” din *Paris. gr. 450* sunt editate într-o secțiune de „apendice” ca „S. Iustini Opera spuria”, grupaj încheiat cu editarea „Actelor martiriului Sfântului Iustin”. Întreaga ediție este prefațată de un vast studiu critic exhaustiv, în care benedictinul francez clarifică în detaliu chestiunile filologice și istorice legate de datarea și transmiterea scrierilor apologetilor greci. Ediția lui P. Maran din 1742 a fost reprodusă de abatele J.-P. Migne și face substanța volumului 6 (1857) al seriei *Patrologia Graeca* dedicat operelor Sfântului Iustin („Praefatio Marani”, col. 9–206). Întreg proiectul va fi reluat la mijlocul secolului XIX de teologul protestant J.K.Th. von Otto (1816–1897) care între 1847–1872 a publicat la Jena cele nouă volume ale seriei greco-latine *Corpus Apologetarum Christianorum Secundi Saeculi*: primele două volume editează „Opera Iustini indubitata”: „Apologiile” și „Dialogul”, celelalte trei cuprind „Opera Iustini addubitata”, volumul 6 este consacrat lui Tațian, volumul 7 lui Atenagora, volumul 8 lui Teofil al Antiohiei, iar volumul 9 conține textele și fragmentele din Hermia, Quadrat, Aristide, Miltiade, Melito, plus ampla „prolegomena Maraniana” (p. 35–330). Abia cum știința filologică identifica drept singurele opere autentice ale Filozofului-Martir doar trei sau, mai exact, două scrieri cu caracter apologetic: cele două „Apologii”, mare și mică sau, mai corect, o singură Apologie către împărații romani cu un apendice și „Dialogul cu iudeul Tryphon”. Aceste trei/

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

două scrieri cu o transmitere manuscrisă extrem de precară — redusă la un singur manuscris bizantin târziu: faimosul *codex unicus Parisinus graecus 450* — riscau efectiv să se piardă sufocate de un număr apreciabil de scrieri pseudoepigrafe care au circulat sub numele „sfântului Iustin”³⁴. Dacă salvarea celor trei scrieri iustinice autentice ține de registrul providențial și al miracolului erudit, acest fapt nu anulează impresia de „părăginire/sălbăticire absolută” (*absoluten Verwilderung*), respectiv de „falsificare aproape lipsită de speranță” pe care o degajă în cuvintele lui Harnack³⁵ tradiția manuscrisă a operei lui Iustin în epoca bizantină.

Vicisitudinile transmiterii textelor în lumea antică și medievală și-au lăsat amprenta problematică nu doar asupra conservării în timp a operei iustinice, dar și asupra perpetuării memoriei eclezial-liturgice a persoanei Sfântului Iustin.

Memoria erudită și liturgică în Occidentul medieval

În Apus memoria liturgică a Sfântului Iustin nu pare să se fi constituit și perpetuat. „Locul de îngropare a rămas necunoscut”, iar „Biserica Romei nu pare să-i fi celebrat sărbătoarea, pentru că numele său lipsește din *Depositio Martyrum* și din „Martirologiul ieronimian”³⁶. Amintirea Sfântului Iustin s-a transmis în Occidentul creștin grație notiței rezumative — redactată pe baza lui Eusebiu al Cezareii — pe care i-a consacrat-o în anii 392–394 eruditul scriitor bisericesc latin Ieronim (347–420) în capitolul 23 — între Hegesip și Meliton — din catalogul său de 135 de „bărbați iluștri” ai creștinismului. Notița ieronimiană, care a reprezentat timp de secole — alături de traducerea latină a „Istoriei bisericești” eusebiene realizată de un fost prieten al lui Ieronim, Rufin — unica informare disponibilă în Apus despre persoana și opera Sfântului Iustin, are următorul conținut:

„Justin filozoful, care a umblat în haina filozofilor, din orașul Neapolis din Palestina, având drept tată pe Priscus al lui Bacchius, s-a ostenit foarte mult pentru religia lui Hristos, până acolo încât să dea chiar și lui Antoninus Pius, fiului său și senatului o carte împotriva păgânilor și să nu se rușineze de dezonoarea crucii, precum și o altă carte urmașilor aceluiași Antoninus, lui Marcus Antoninus Verus și lui Lucius Aurelius Commodus. Există și un alt volum al său *Contra păgânilor*,

³⁴ Despre cele zece scrieri pseudo-iustinice a se vedea sinteza recentă a lui Ch. Riedweg din articolul „Justinus Martyr II (Pseudojustinische Schriften)”, *Reallexikon für Antike und Christentum* XIX, 2001, col. 848-873.

³⁵ HARNACK, *op. cit.*, p. 154.

³⁶ Cf. V. BOUBLIK, „Giustino, filosofo, santo, martire”, *Bibliotheca Sanctorum*, vol. 7, Roma, 1966, p. 12–17, aici p. 15. *Depositio Martyrum* e un vechi calendar roman din anul 356 iar așa-numitul „Martirologiu ieronimian” (*PL* 30, 433–486) e un calendar italian de la mijlocul secolului V pe baza unui grec din Asia Mică; cf. R. AIGRAN, *L'hagiographie. Ses sources — ses méthodes — son histoire* (1953), reed. 2000 (*Subsidia hagiographica* 80), Société des Bollandistes, Bruxelles, 2000.

Arhid. Ioan I. Ică jr

unde discută despre natura demonilor, și o a patra *Contra păgânilor*, căreia i-a dat titlul *Elenchos*; dar și alta *Despre monarhia lui Dumnezeu* și o alta pe care a intitulat-o *Psaltul* și o alta *Despre suflet*; un *Dialog contra iudeilor* pe care l-a avut împotriva lui Tryphon căpetenie a iudeilor; dar și volume însemnate *Contra lui Marcion*, pe care le pomenește și Irineu în a patra sa carte *Contra ereziilor*; precum și o altă carte *Contra tuturor ereziilor*, pe care o menționează în *Apologia* sa pe care a dat-o lui Antoninus Pius. Pe când ținea cursuri [*diatribas*] în orașul Roma, l-a dat pe față ca pe un lacom, fricos de moarte și următor al desfrâului și poftelor pe cinicul Crescent, care hulea/blasfemia multe împotriva creștinilor; și în cele din urmă, acuzat prin patima și uneltirile aceleia că e creștin, și-a vărsat sângele pentru Hristos³⁷.

Pentru prima dată numele Sfântului Iustin apare în martirologiile (sinaxarele) latine compilate la mijlocul veacului IX de clericii care au fost diaconul Florus din Lyon († 860) și episcopul Ado († 875 ca episcop de Vienne), și de monahul Usuard († 877) de la abația pariziană Saint-Germain-des-Prés. Așa-numitul *Martyrologium Usuardi*³⁸ a fost cel mai răspândit martirologiu în tot Evul Mediu occidental. Plecând de la faptul că în „Istoria bisericească” a lui Eusebiu relatarea ultimilor ani ai lui Iustin la Roma și a morții sale plecând de la uneltirile lui Crescent (IV, 16, 7) este nemijlocit premersă de menționarea martirilor de la Smyrna în jurul sfântului episcop Policarp (IV, 15, 1–46), a martirului Pionius (IV, 15, 47) și a martirilor Carp, Papyll și Agatoniki arși de vii în Pergam³⁹ (IV, 15, 48), martirologiile latine din secolul IX cupleză martiriul Sfântului Iustin cu martiriul sfinților din Pergam pomeniți pe 13 aprilie. Notița lui Usuard sună astfel:

„De idele lui aprilie [13 martie], în Pergam, oraș din Asia, ziua de naștere a sfinților Carp episcopul, Papyll diaconul și a preaalesei femei Agatoniki și a altor martiri care au dat mărturie sub Antoninus Verus și Aurelius Commodus.

Împreună cu care și minunatul bărbat Iustin filozoful, care s-a ostenit foarte mult în scris pentru religia lui Hristos, a primit ca răsplată a limbii credincioase darul de martir⁴⁰.

Martirologul lui Usuard a stat la baza martirologiului oficial până astăzi al Bisericii Romano-Catolice, așa-numitul *Martyrologium Romanum* revăzut și editat cu ample note de eruditul cardinal Cesare Baronio în 1584 (promulgat de papii Grigorie XIII, confirmat de Urban VII și revizuit de Benedict XIV în 1749). Tot pe 13 aprilie citim aici următoarea notiță:

³⁷ *PL* 23, 641–643.

³⁸ *PL* 123–124.

³⁹ Cf. *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford, 1972, p. 22–37, 136–167; trad. rom. pr. prof. I. Rămureanu, *PSB* 11, 1984, p. 138–160, 166–170.

⁴⁰ *PL* 123, 929–930.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

„În aceeași persecuție [a lui Antoninus Verus și Aurelius Commodus în care au mărturisit martirii din Pergam] a pățimit la Roma și minunatul bărbat Iustin filozoful, care a dat mai sus-zișilor împărați o a doua carte în apărarea religiei noastre; pentru care a luptat în același timp disputând strâns cu cinicul Crescent, ale cărui viață și năravuri rele le-a înfierat și, acuzat de acesta prin uneltiri că e creștin, a primit ca răsplată a limbii credincioase darul de martir.

Sărbătoarea lui se cinstește însă în ziua următoare:

14 aprilie

Sfântul Iustin martirul și filozoful, a cărui pomenire a fost înregistrată în ziua anterioară.”

Începând așadar din secolul IX, Sfântul Iustin filozoful-martir a intrat în toate martirologiile (sinaxarele) latine care-l pomenesc cu o notiță de genul celor citate mai sus. „Cultul său a primit un nou impuls în timpul și după Conciliul Vatican I [1869–1870], unde episcopii au prezentat papei Pius IV [1846–1878] o cerere prin care solicitau introducerea mesei și oficiului Sfântului Iustin în Biserica universală, pentru că venerarea lui i-ar fi putut conduce pe credincioși, și mai ales pe teologii amenințați de raționalism, spre fidelitate față de adevărata învățătură a lui Hristos. Pe 11 iunie 1874, papa Leon XIII [1878–1903] a dat curs acestei solicitări introducând [generalizând] serbarea Sfântului Iustin, cu dată de prăznuire 14 aprilie, în toată Biserica [Romano-Catolică]”⁴¹.

Reforma liturgică din 1969 a mutat însă ziua de serbare a Sfântului Iustin în Biserica Romano-Catolică pe 1 iunie, acceptând data tradițională a prăznuire a Sfântului Iustin în Bisericile Ortodoxe de tradiție bizantină.

„Sinaxare” și „akoluthii” — memoria liturgică dedublată în Răsăritul bizantin

Citind însă sinaxarele, slujbele și viețile sfinților pe 1 iunie din Bizanț, suntem puși în fața unui fenomen deconcertant: personalitatea bipolară, dar unică, a filozofului-martir apare scindată dedublându-se în doi sfinți Iustin distincți: „Iustin filozoful” și „Iustin martirul” pomeniți și prăznuiți în aceeași zi: 1 iunie! *Typikonul* complet al Marii Biserici a Sfintei Sofii din Constantinopol, păstrat într-un codex din secolul X (*S. Crucis Hieros. 40*), ne spune fără alte detalii că pe „ziua 1 a lunii iunie” în catedrala principală a Bizanțului era comemorată „Lupta [*athlēsis*] sfântului martir Iustin filozoful. În aceeași zi și cea a sfinților martiri Iustin, Chariton, Charitò, Evelopist, Ierax, Peon și Liberian”⁴². Tot din secolul X ne-a parvenit

⁴¹ Cf. V. BOUBLIK, *ibid.*, p. 15.

⁴² Ed. J. Mateos: *Le Typikon de la Grande Église* (Orientalia Christiana Analecta 165), Roma, 1962, p. 302.

Arhid. Ioan I. Ică jr

în codicele *Patmos 266* copia incompletă a unui *Typikon* constantinopolitan similar⁴³, dar care inserează și notițe de sinaxar. Prezent în numeroase manuscrise și în mai multe variante, marele Sinaxar al Bisericii din Constantinopol a fost editat critic în 1902 de eruditul savant bollandist H. Delehayé într-o ediție monumentală. Iată notițele pentru „luna iunie ziua întâi:

[1.] Lupta [*athlēsis*] sfinților martiri Iustin, Chariton, Charitò, Evelpist, Ierax, Peon și Liberian. Aceștia au luptat în Roma pe timpul prefectului [*eparchou*] Rusticus și după multe chinuri li s-au tăiat capetele. Se zice că înainte de tăiere prefectul i-a zis sfântului Iustin: «Sau socotești că vă urcați la cer luând acolo ceva lucruri bune?», iar acesta a zis: «Nu socotesc, ci sunt convins în mod exact că vom primi în schimb lucruri bune și bunăvoințe ale Împărăției cerurilor.» Și așa li s-au tăiat capetele.

[2.] În aceeași zi lupta sfântului martir Iustin filozoful. Acesta era din Flavia Neapolis a Syriei, fiu al lui Priscus al lui Bacchios. Venind la Roma, i-a dat împăratului Antonin un libel de mărturisire pentru Hristos împotriva rătăcirii idolilor, pe prima întărind-o, iar pe cealaltă surpând-o prin dovezi scripturistice și raționale. A fost omorât fiind asasinat de filozoful Kriskent⁴⁴.

O altă variantă găsim în faimosul Sinaxar cu splendide miniaturi copiat pentru împăratul bizantin Vasile II Macedoneanul (976–1025):

„Luna iunie în ziua întâi:

[1] Lupta sfântului martir Iustin Filozoful:

Iustin, preînțeleptul martir al lui Hristos, era din Neapolisul Syriei, bărbat iubitor de înțelepciune și având înțelegere multă. Iubind însă pe Hristos și întorcând spatele celor ce-L urau, se aprindea de zel dumnezeiesc în fiecare zi. De aceea, ducându-se la Roma pe timpul împărăției lui Antonin și scriind o carte [*tomon*] împotriva rătăcirii idolilor și pentru credința creștinilor, a dat-o împăratului. Și minunându-se împăratul de înțelepciunea și știința lui, nu numai că nu l-a omorât, dar l-a și lăudat. Dar pentru că în dialogurile cu idolatrii arăta cultul idolilor drept o înșelăciune și pe acela al creștinilor îl întărea și confirma cu dovezi scripturistice, era pizmuit de Kriskent filozoful. Și pizmuit fiind, a fost supus uneltirilor până când a fost lichidat de acela.

[2] Și lupta sfântului martir Iustin și a tovarășiei lui:

Și acești sfinți petreceau în Roma învățând în numele lui Hristos. Și fiind prinși de prefectul [*eparchou*] orașului, au fost închiși în închisoare. Și scoși fiind după multe zile din închisoare, au fost înfățișați înaintea prefectului. Iar prefectul

⁴³ Ed. A. Dmitrievski, *Opisanie liturgicheskikh rukopisei I/I. Typika*, Kiev, 1895, p. 1–152, pentru 1 iunie p. 76.

⁴⁴ *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris), ed. H. Delehayé, Bruxelles, 1902, p. 722–723.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

I-a întrebat pe Iustin după multe alte întrebări: «Spune, Iustine, dacă, fiind biciuit și decapitat, ai certitudinea că te vei urca la cer?» Iar Iustin a zis: «Nădăjduiesc că voi moșteni Împărăția cerurilor dacă voi răbda cu înflăcărare aceste chinuri.» Și prefectul a zis: «Presupui deci că te vei urca la ceruri și vei primi răsplătirile unor lucruri bune?» Iustin a zis: «Nu presupun pur și simplu, ci am în mod exact toată certitudinea.» Atunci din porunca prefectului i s-a tăiat capul odată cu sfinții împreună cu el⁴⁵.

Aceeași dedublare a Sfântului Iustin — într-un „Iustin filozoful” creștin asasinat (otrăvit) la Roma în urma conflictului cu un alt filozof, cinicul Crescent, și un „Iustin martirul” decapitat tot la Roma împreună cu un grup de șase creștini în urma unei anchete conduse de prefectul Rusticus — o regăsim nu numai în sinaxarele bizantine și postbizantine⁴⁶, dar și oficiile liturgice și în colecțiile ulterioare de „Vieți ale sfinților”.

Solemnitatea prăznuirii sfinților Iustin în Biserica Ortodoxă este, așa cum apare în textele liturgice conservate, una redusă, proprie unei serbări minore. Există trei slujbe (*akolouthiai*) identificate:

— *akolouthia* aflată în uzul actual în *Mineiul pe luna iunie*⁴⁷ și alcătuită din trei stihiri prosomii la Vecernie („Doamne, strigat-am”), glas 2 și un canon imnografic la Utrenie tot pe glasul 2;

— *akolouthia* dintr-un *Minei* monahal bizantin pe iunie dintr-un codice copiat în a doua jumătate a secolului XI și existent actualmente în biblioteca unei vechi mănăstiri cu hramul Sfinților Arhangheli din insula Lesbos (*cod. Lesbiacus Leimonos II*) recent editat critic⁴⁸. Manuscrisul conține 59 de *akolouthiai* (compuse din *kathisma*, *stichēra* și *kanon*) pentru sfinții lunii iunie, dintre care 24 cunoscute din *Mineiele* tipărite, 12 editate deja critic, iar 19 necunoscute și editate acum pentru prima dată (pentru 5 din ele codicele din Lesbos este manuscris unic). Între acestea din urmă se numără și „*akolouthia* sfântului martir Iustin filozoful” pentru data de 1 iunie combinată cu aceea a „cuviosului părintelui nostru Attalos”

⁴⁵ *Menologium Basilii* (Vatic. gr. 1613, sec. XI), ed. card. Albani-Assemani, Roma, 1782; reed. PG 117, aici col. 484BD.

⁴⁶ Cf. *Synaxaristēs tōn dōdeka mēnōn tou eniautou* tradus și prelucrat în greaca nouă de sfântul Nicodim Aghioritul (1749–1809) și publicat postum la Veneția, 1819, tom III, p. 73–74.

⁴⁷ Cf., de ex., *Mēnaion tou Iouniou*, ed. Bartholomaiou Koutloumousiou, Veneția, 1843, p. 3–6. A se vedea vechea traducere românească în cadrul *Mineielor* de la Râmnic — prima tipărire a *Mineielor* în limba română prin grija episcopilor Chesarie și Filaret al Râmnicului care editau mai vechea traducere realizată de episcopul Demaschin al aceleiași eparhii —: *Mineiul luna lui iunie*, Râmnic, 1780 [CRV 435], f. 1r–4v.; traducere adaptată aflată în uz până astăzi.

⁴⁸ *Codex Lesbiacus Leimonos II. Annotated Critical Edition of An Unpublished Byzantine Menaion for June* by APOSTOLOS SPANOS (Byzantinisches Archiv 23), de Gruyter, Berlin-New York, 2010. Textul *akolouthiei* Sfântului Iustin editat la p. 141–159, notă critică p. 22–25.

Arhid. Ioan I. Ică jr

(necunoscut altfel). Akolouthia sfântului Iustin se compune aici din 2 *kathisma* și 7 *stichēra* (3 comune cu cele din *Mineiul* tipărit) și un *kanōn*. Prima *kathisma* și primele trei *stichēra* se referă la „Iustin filozoful” singur, cea de-a doua *kathisma* și ultimele 4 *stichēra* (incluzând cele 3 din *Mineiul* tipărit) se referă la „Iustin martirul” și tovarășii săi. Canonul compus din 8 ode de câte 4–5 tropare are strofele în acrostih (*ephraxen Ioustinos Hellēnōn stoma*; „astupat-a Iustin a elinilor/păgânilor gură”) și este atribuit unui oarecare Gheorghe (*Geōrgiou*). Acest Gheorghe poate fi identificat, cum sugerează editorul, cu predicatorul și innograful bizantin cu același nume din secolul IX: diacon și hartofilax al Patriarhiei din Constantinopol. Fidel și apropiat al patriarhului Fotie, Gheorghe a fost promovat în 860 de acesta mitropolit al Nicomidiei, fiind însă exilat în 869 împreună cu protectorul său, al cărui destin agitat l-a împărțit⁴⁹. Compoziția innografică a mitropolitului Nicomidiei în cinstea sfântului/sfinților Iustin are însă caracterul convențional de retorică liturgică propriu unei mari părți a innografiei bizantine, fiind un panegiric dematerializat, lipsit de orice elemente concrete (fără nume, loc, detalii precis identificabile). Rezultatul e un gen de icoană eterată în cuvânt, în care portretul Sfântului Iustin se reduce la semnificația gestului său exemplar; filozoful și martirul fiind laudați de repetate ori pentru că i-au învățat pe oameni luminându-i, triumfând asupra minciunilor păgânismului și ducându-i la adevărul credinței lui Hristos. Deși e transmisă în cinci manuscrise, ceea ce atestă o anumită popularitate, *akolouthia* lui Gheorghe al Nicomidiei este inferioară celei anonime din *Mineiul* tipărit, care, deși la fel de retorică, s-a impus tocmai prin caracterul ei mai precis și concret⁵⁰. Pe lângă acestea două mai există și

— o a treia *akolouthia* a Sfântului Iustin, inedită încă; alcătuită numai dintr-un singur *kanōn* fără acrostih, se conservă în codicele *Paris. gr. 1566*, f. 94v–96r și *Sinaiticus gr. 620*, f. 18r–19v⁵¹.

Actele martiriului – trei variante

Strania dedublare a Sfântului Iustin în două personaje distincte: „filozoful” și „martirul”, întâlnită în sinaxarele și slujbele din 1 iunie se datorează mai puțin „furnestei ușurinte a lui Eusebiu în relatarea morții martirului” sub domnia lui Marcus Aurelius Antoninus (161–180) și Lucius Verus Commodus (161–169) cum credea Harnack⁵², cât mai degrabă lipsei aceluia de informații exacte în această privință

⁴⁹ Cf. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 542–543. O parte din omiliile mariologice ale mitropolitului Gheorghe al Nicomidiei sunt editate în *PG* 100, 1336–1529.

⁵⁰ Cf. A. SPANOS, p. 25.

⁵¹ *Ibid.*, p. 23.

⁵² HARNACK, *op. cit.*, p. 195.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

(ceea ce l-a obligat să recurgă strict la reperatele furnizate de Iustin însuși în așa-zisa sa a doua „Apologie”). Simplu spus, Eusebiu nu găsisese înainte de anul 300 în celebra bibliotecă din Cezareea maritimă a Palestinei o copie a „Actelor martiriului sfântului Iustin și a tovarășilor săi”.

Aceste acte martirice erau însă traduse în limba greacă și cunoscute în Răsărit un secol mai târziu de un alt palestinian, sfântul Epifanie (315–403, din 367 episcop al Salaminiei din Cipru). În capitolul 46 „contra tațianistilor” — cu alte cuvinte a deviației rigorist-ascetice („encratiste”) a discipolului lui Iustin, Tațian Asirianul († cca 180) — din vasta sa summă ereziologică „Panarion”, Sfântul Epifanie scrie următoarele:

„Tațian a înflorit deodată cu Iustin filozoful, bărbat sfânt și prieten al lui Dumnezeu, care a crezut în Hristos venind dintre samariteni. Fiindcă acest Iustin era samaritean de neam și după ce a crezut în Hristos și s-a exersat mult în ascetă arătând o viață de virtute, a dat la sfârșit mărturisire pentru Hristos învrednicindu-se de o cunună desăvârșită în Orașul romanilor, pe timpul guvernatorului [*hēgemonos*] Rusticus și a împăratului Adrian [sic!]”⁵³.

Indiciul sfântului Epifanie e confirmat nu numai de mineie și sinaxare, dar și de vechile culegeri bizantine de vieți de sfinți, așa-numitele „Minologii”: codice manuscrise cu vieți de sfinți însoțite uneori și de omilii patristice la marile sărbători și dispuse în volume fie pe câte trei luni (pe un trimestru), fie pe câte două luni sau pe câte o lună, grupate apoi în colecții de patru, șase sau douăsprezece volume pe an⁵⁴. Un indiciu important s-ar părea să-l ofere faptul că nici „actele” martirice, nici vreo „viață” a sfântului Iustin *nu* există însă în colecția de vieți de sfinți compilată în secolul X de Simeon Metafrastul (în jurul anului 960)⁵⁵. Însă pe lunile iunie, iulie și august, colecția metafrastică include doar 11 vieți de sfinți! Narațiunea intitulată „Martiriul sfinților Iustin, Chariton, Charitò, Evelpist, Ierax, Peon și Valerian” pentru ziua de 1 iunie apare în așa-numitul „Menologion imperial” din secolul XI păstrat fragmentar pe lunile februarie, martie (*Cod. Mosquensis 376*, secolul XI, de la Cutlumuș, cu 59 de vieți) și pe lunile iunie, iulie, august (*Cod. Hieros. S. Sepulchri 17*, secolul XII de la mănăstirea Sfântul Sava, cu 94 de vieți) editat însă abia în 1911–1912⁵⁶. În alte codice bizantine cu vieți de sfinți „marti-

⁵³ *Panarion* 46, 1; *PG* 41, 837.

⁵⁴ Cf. studiul preliminar indispensabil al întregii tradiții **manuscrise, opera vieții eruditului savant** care a fost profesorul și monseniorul ALBERT EHRHARD (1862–1940): *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zu 16. Jh.*, 4 vol., Leipzig, 1936–1940.

⁵⁵ *PG* 114–116; studiată de Ehrhard în vol. II, 1938, al sintezei sale citate mai sus.

⁵⁶ De clasicistul rus Boris Latîșev: *Menologii anonymi byzantini quae supersunt*, Petropolis [Sankt Petersburg], t. I febr.–mart., 1912; t. II iun.–iul.–aug., 1913, aici p. 1–4 „Martyrion hagiōn Ioustinou...”; așa-numita *Recenziune C*.

Arhid. Ioan I. Ică jr

riul” sfântului Iustin și al tovarășilor săi a circulat însă într-o altă formă dialogată, aproape în stilul unui proces-verbal. Această variantă a fost publicată pentru prima dată în traducere latină la Roma, în 1558, în colecția de vieți de sfinți realizată de episcopul de Bergamo, Aloisi Lippomani († 1559)⁵⁷. Textul grec original a fost publicat însă abia în 1695 în primul volum pe iunie al monumentalei *Acta Sanctorum*⁵⁸ de către eruditul bollandist Daniel van Papebroch (1628–1714)⁵⁹ pe baza unui codice *Vatican. Gr. 665* (sec. XVI), copiat după mai vechiul *Vatic. gr. 1667* (sec. X) provenit din biblioteca de la abația de rit bizantin de la Grottaferrata de lângă Roma⁶⁰. În 1902 textul grec al acestei variante dialogate de „martiriu” al Sfântului Iustin și al celorlalți șase tovarăși a fost reeditat de Franchi de Cavalieri⁶¹ utilizând alte două codice vechi indicate deja de Ehrhard: *Hieros. S. Sepulchri 6* (sec. IX–X) și *Cantabrig. Add 4489* (sec. VIII–IX). Tot în 1902 de Cavalieri publica după *Vatic. gr. 1991* (sec. XIII), „martiriul” Sfântului Iustin și al tovarășilor săi în formă narativă („parafrază”)⁶², varianta editată în 1912 de Latîșev după *Hieros. S. Sepulchri 17* (sec. XII)⁶³. Și tot de Cavalieri a editat în 1920, după *Cod. Paris. gr. 1470* copiat în anul 890, o variantă mai scurtă a „martiriului” dialogat în stil proces-verbal⁶⁴.

⁵⁷ *Historiae de vitae sanctorum*, 8 vol. in-folio, 1551–1560; t. VII, 1558, p. 184–185; colecția reordonată și reeditată de L. Surius († 1578): *De probatis vitis sanctorum*, 6 vol. in-folio, 1570–1575; reed. 1576.

⁵⁸ Colecția a fost demarată în 1630, după un plan conceput de H. Rosweyde (1569–1629), de către eruditul Jean Bolland (1596–1665), întemeietorul unei mici congregații de savanți iezuiți înființată anume în scopul editării unui corpus critic integral al tuturor Vieților Sfinților. Primele două volume pe ianuarie au apărut la Anvers în 1643 și până în 1773 (data desființării temporare a ordinului iezuit) apăruseră deja 50 de volume in-folio, ajungând până pe 7 octombrie. Munca a fost reluată de „bollandiști” în 1837, până în 1940 numărul volumelor giganticei colecții hagiografice ridicându-se la 67, care au ajuns până pe 10 noiembrie. Într-un ritm mai puțin intens munca lor continuă până astăzi.

⁵⁹ *Acta Sanctorum Iunii t. 1*, Anvers, 1695, p. 20–21. În studiul său care prefațează ediția intitulat „Commentarius historicus de S. Martyribus Romae passis Iustino, Charitone, Charito, Euelpisto, Hierace, Paeone et Valeriano”, *ibid.*, p. 16–19, Papebroch susține și el, interpretând relatările lui Eusebiu și Epifanie plecând de la datele sinaxarelor bizantine, existența a doi sfinți Iustin: „filozoful” ucis sub Adrian prin intrigile cinicului Crescens și „martirul” Iustin decapitat în 167 sub Marcus Aurelius împreună cu alți șase tovarăși de martiriu.

⁶⁰ Textul grec al „martiriului” publicat de Papebroch în 1695 a fost reluat în ediția sa de P. Maran, Paris, 1742, p. 585–587, retipărită în *PG 6*, 1565–1572; de Otto, *Corpus Apologetarum*, t. III, 1849, p. 262–274; de R. Knopf, *Ausgewählte Märtyrerakten.*, Tübingen, 1901, p. 17–20 și reed.; O. Gebhart, *Acta martyrum selecta*, Berlin, 1902, p. 18–21.

⁶¹ F. DE CAVALIERI, *Note agiografiche* (Studi e testi 8), Roma, 1902, p. 33–36.

⁶² F. DE CAVALIERI, *Note agiografiche* (Studi e testi 9), Roma, 1902, p. 73–75.

⁶³ Cf. mai sus, n. 98.

⁶⁴ F. DE CAVALIERI, *Note agiografiche* (Studi e testi 33), Roma, 1920, p. 5–17.

De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir

Toate cele trei variante — scurtă, medie („vulgata”) și lungă („parafraza”)⁶⁵ — au fost editate împreună — primele două cu text pus în paralel pe coloane — și studiate atent de Giuseppe Lazzati într-un excelent studiu apărut în 1953⁶⁶. Perspectiva sinoptică a permis nu numai evidențierea identității și diferențelor dintre cele trei texte, dar și degajarea unei serii de concluzii. În primul rând, faptul că nu avem de-a face cu copii diversificate în timp ale unui unic document inițial, ci cu „redacții diverse” ale unui „document istoric veridic, bazat cu certitudine pe minutele procesului”⁶⁷.

„Textul cel mai vechi este cel mai scurt, în care prelucrarea literară este minimă. E primul stadiu al lecturii liturgice cu minime retușări ale textului procesului-verbal așa cum l-au putut avea creștinii din arhivă”⁶⁸. Introducerea e scurtă, interogatoriul se derulează sec și rapid și în formule stereotipe, iar în răspunsurile senine, calme și ferme ale martirilor individualizați prin chiar concizia răspunsurilor lor e absent orice element cu caracter parenetic⁶⁹. Lucrurile se precipită rapid în final „spre tragica solemnitate a sentinței finale”⁷⁰. Textul vechi e nu numai cel mai apropiat de structura dialogică a procesului-verbal, dar și „cel mai eficient în păstrarea adevăratului sens al martiriului și liniilor figurilor martirilor. Valoarea lui literară stă în forța de reprezentare tragică decurgând din contrastul dintre umila umanitate a martirilor și măreția gestului lor care-i transcende și se revelează ca un gest divin: *gesta Dei per martyres*”⁷¹.

Textul mediu („vulgata”) e o prelucrare diversă, „redactată cu criterii explicative și parenetice”, o pareneză de tip retoric care „sfârșește prin a fi mai mult retorică decât îndemn”⁷². Redactorul anonim își propune să evite monotonia ste-

⁶⁵ Inventariate de bollandistul F. HALKIN în *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, t. II, Bruxelles, 1957, p. 50, cu indicativul BHG 972z (passio 1a), 973 (passio 1b) și 974 (passio 2).

⁶⁶ G. LAZZATI, „Gli Atti di S. Giustino Martire”, *Aevum. Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche*, Università Cattolica del Sacro Cuore Milano 27 (1953), nr. 6, p. 490–497 ediție, 473–490 studiu. Ediție reluată în G. LAZZATI, *Sviluppi della letteratura sui martiri nei primi secoli*, Torino, 1958, p. 120–127.

Ediția ultimă, cea mai folosită, a celor trei variante (A, B, C) ale Actelor martiriului Sfântului Iustin Martirul și a tovarășilor, este cea a lui Herbert Musurillo în cadrul unei culegeri de 28 de acte martirice în original și traducere engleză: *The Acts of the Christian Martyrs*. Introduction, Texts and Translations, Oxford, 1972, p. 42–47 (A), 46–53 (B), 54–61 (C) și p. XVII–XX studiu. O primă traducere a variantei medii (B) după ediția Musurillo a dat pr. prof. Ioan Rămureanu (1910–1988): *Actele martirice (PSB 11)*, 1982, p. 47–54 trad., 41–46 introd.

⁶⁷ G. LAZZATI, *op. cit.*, p. 475.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*, p. 476.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 479.

⁷¹ *Ibid.*, p. 484.

⁷² *Ibid.*, p. 479.

Arhid. Ioan I. Ică jr

reotipă a variantei scurte și introduce explicații, dar și amplifică textul inițial în sensul edificării cititorilor. În aceste amplificări „martirii nu pierd nici o ocazie pentru a îndemna și catehiza, transformând în cuvinte inutile răsunătoare eficacitatea tăcerilor umile și expresive”. „Cu cele mai bune intenții de exaltare a faptului martiriului se cade însă în retorica martiriului”⁷³. Textul mediu, care înainte de descoperirea textului scurt părea atât de vecin de procesul-verbal și eficace dramatic, se revelează destul de mult prelucrat; el „tinde să mărească figura martirului în cuvintele și atitudinile sale de mândrie și zel stând înaintea persecutorului, așa încât contrastul se transferă între actorii procesului și mai puțin între martiri și martiriul însuși, între umila lor umanitate și măreția dumnezeiască a ceea ce fac ei”⁷⁴. Redactorul versiunii amplificate răspunde la sensibilitățile diferite ale unei alte epoci, în care pe primul plan stă edificarea credincioșilor, cărora vrea să le insuflă prin exemplul martirilor mândria credinței creștine. Nu modifică faptele, ci retorica martiriului în care e văzut „mai mult sensul de luptă biruitoare decât cel de umilă mărturie consumată în jertfa de sine. În el e mai mult simțul victoriei decât al morții, mai mult al triumfului chiar murind decât al faptului de a muri ca mărturie a biruirii”⁷⁵.

În fine, cea de-a treia variantă, lungă, rescrie textul versiunii medii în registrul parafrazei narative edificatoare într-un sens catehetic evident. Faptele sunt aceleași, dar retorica e clar diferită. Persecutorii apar aici calificați drept slujitori ai Satanei, iar martirii, soldați ai lui Hristos. Domină „voința de a face din martir un profet al cuvântului înainte de a fi un martor al sângelui”⁷⁶. Accentul pe elementul instructiv duce la o diminuare a forței lui dramatice, dar și la o deplasare a sensului martiriului.

Cele trei variante relevă astfel etapele succesive ale unei lecturi ecleziale a martiriului sub redacțiile succesive, a elaborărilor și prelucrărilor retorice ale unui document original redactat cu certitudine pe baza proceselor-verbale ale anchetei judiciare în chiar cercul discipolilor Sfântului Iustin îndată după sfârșitul martiric al său și al tovarășilor săi probabil în jurul anului 165⁷⁷.

⁷³ *Ibid.*, p. 482.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 485.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*, p. 487.

⁷⁷ Data e precizată de așa-numita „Cronică Pascală”, care înregistrează evenimente până în anul 630 d.Hr.: „Olimpiada 236: anul al 5-lea, al 2-lea al indicției [164 d.Hr.]: consuli Macrinus și Celsus; anul al 6-lea, al 3-lea al indicției [165 d.Hr.]. Iustin filozoful, dând împăraților Marcus Aurelius și Antoninus Verus a doua carte în apărarea învățăturilor [*dogmatōn*] noastre, s-a împodobit cu dumnezeiasca cunună a martiriului după ce l-a săpat nu mult timp Crescent” [urmează un citat din *Apologia II*], *Chronicon Paschale* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 11), ed. Bonn, 1832, t. I, p. 482 sau PG 92, 629.

*De la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir**Filozofia martirică unică a unui unic filozof-martir*

Aparent inexplicabila dedublare în memoria liturgic-hagiografică a Bisericii a sfântului Iustin filozoful-martir în două personaje distincte – „Iustin Filozoful” creștin, otrăvit ca un fel de Socrate creștin prin invidia unui confrate filozof, și „Iustin Martirul”, decapitat împreună cu alți șase confrăți de martiriu⁷⁸ – se explică, așa cum s-a putut vedea, prin vicisitudinile transmiterii memoriei persoanei și operei filozofului-martir încă din Antichitatea creștină. Într-un plan mai general însă, această scindare e reflexul dualității structurale a Sfântului Iustin, o dualitate care a fascinat, dar a și contrariat, încă din zilele sale și până în epoca noastră. Calitatea de filozof creștin și creștin filozof a lui Iustin a intrigat și continuă să intrigue. Nu i-a adus acestuia numai admiratori și imitatori (cel mai faimos în felul lui fiind desigur, un veac mai târziu, Origen), dar mai ales detractori. Iustin, cu încercarea sa de a trăi simulat în două lumi — filozofică și biblic-ecclesială — a fost suspectat și contestat atât de filozofii, cât și de creștinii „puriști” ca un hibrid neautentic, subversiv atât față de elenismul „pur” (Celsus⁷⁹), cât și față de creștinismul „evangelic” (Harnack și protestantismul liberal).

„Iustin Martirul și lumile sale” e genericul sub care s-au desfășurat în iulie 2006 la Edinburgh lucrările unui colocviu internațional consacrat Sfântului Iustin: „textului” operelor sale, „Bibliei” sale și „tradiției” sale⁸⁰. S-a evidențiat aici existența unei deplasări a obiectivului studiilor iustinice în secolul XX de pe Iustin filozoful („Iustinul *Apologiilor*”⁸¹) pe Iustin exegetul biblic („Iustinul *Dialogului cu iudeul Tryphon*”⁸²).

⁷⁸ Aceeași dualitate s-a transpus și în planul artei ortodoxe și poate fi vizualizată în cele două tipuri de reprezentări ale sfârșitului sfântului Iustin în compozițiile Sinaxarelor care domină pictura pronaosurilor bisericilor medievale din Balcani. Astfel, în biserica Sfinții Patruzeci Mucenici din Târnovo, secolul XII, sfântul Iustin își pleacă genunchii în fața călăului care îi dă cupa cu otrăvă, în timp ce în biserica Staro Nagoricino din Macedonia vedem dramatica scenă a decapitării. Cf. Alain le Boulluec, art. „Justin” în *Histoire des saints et de la sainteté chrétienne, t. II La semence des martyrs* 33-313, Hachette, 1986, p. 193-201 aici p. 200.

⁷⁹ În monografia sa *Logos und Nomos. Die Polemik des Kelsos wider das Christentum* (Arbeiten zur Kirchengeschichte 30), Berlin, 1955, CARL ANDRESEN a arătat că în centrul criticii creștinismului făcută de filozoful păgân Celsus în faimosul său *Logos alēthes* din anul 178 (acestua îi va replica abia în 248 Origen cu ampla critică a criticii din *Kata Kelsou*) stă filozofia creștină a sfântului Iustin. Contemporanii lui Iustin (100-165) au fost: Marcion (85-160), Valentin (100-160), dar și Marcus Aurelius (121-180), Galen (129-180), Celsus (120-180) sau Lucian (125-180).

⁸⁰ Lucrările au fost publicate în volumul *Justin Martyr and His Worlds*, edited by Sara Parvis and Paul Foster, Fortress Press, Minneapolis, 2007. Cu câțiva ani înainte, ANDRÉ WARTELE publica monumentală sa *Bibliographie historique et critique de S. Justin philosophe et martyre et les apologistes grecs du IIe siècle 1494–1994*, Paris, 2001, 1031 p.!

⁸¹ Linia reprezentată de C. Andresen în monografia sa din 1955. Cf. recent GIUSEPPE GIRGENTI, *Giustino Martire. Il primo cristiano platonico*, presentazione di Claudio Moreschini, Vita e Pensiero, Milano 1995.

⁸² Linia inaugurată de P. Prigent în 1964 și revoluționată în 1987 de monografia lui OSKAR SKARSAUNE, *The Proof from Prophecy : A Study in Justin Martyr's Proof-text Tradition: Text-*

Rămâne în dezbatere spinoasa chestiune a interpretării autentice a dualității filozofico-biblice a Sfântului Iustin filozoful-martir al lui Hristos. O pistă de abordare a chestiunii a fost sugerată de Oskar Skarsaune, care într-un excelent articol din 1976⁸³ oferă răspunsul la aparenta contradicție între cele două relatări autobiografice făcute de Iustin însuși convertirii sale la creștinism — relatări care deschid dosarul din volumul de față —: cea din prologul „Dialogului cu iudeul Tryphon”, în care acesta pare a veni la Hristos prin filozofie, și cea din „Apologia II”, unde apropierea de Hristos e atribuită admirației sale față de martirii creștini. Teologul norvegian arată însă convingător că, dacă itinerarul filozofic al lui Iustin îl conduce până la platonism, convertirea sa la creștinism în jurul anului 135 sub influența întâlnirii cu un bătrân dascăl creștin se produce nu prin continuitate, ci prin ruptură. Ea survine la capătul unei veritabile destrucții a platonismului în teoriile lui despre Dumnezeu și suflet reduse la absurd de bătrânul dascăl întâlnit pe țărmul mării (Polycarp al Smyrnei ?). Aceasta înseamnă că Iustin nu este un platonist creștin, cum s-a susținut și se mai susține, nici nu are o concepția filozofică despre creștinism; ci mai degrabă are o înțelegere profetică despre filozofie. Marele cadru al gândirii lui Iustin este nu cel metafizicii platoniciene, ci un scenariu apocaliptic-martiric: cel al luptei cosmice între Dumnezeu și îngerii căzuți deveniți demoni, care îi țin pe oameni în ignoranță și depravare. Cel care i-a biruit și îi biruie mereu pe demoni este Logosul, Fiul, Hristosul lui Dumnezeu pe Cruce și prin Biserica Sa. Logosul răstignit a fost însă prezis și prefigurat de adevărații profeți ai lui Israel și de adevărații filozofi elini, cum a fost Socrate; aceștia au fost filozofi-martiri și prin aceasta creștini înainte de Hristos. Sarcina adevăratei filozofii, radical distinctă de pseudo-filozofiile care o parazitează, este una profetică: să denunțe idolatria și să reveleze adevărata natură și lucrare a demonilor în lume și istorie cu prețul ultim al persecutării și martirizării lor de către demonii expuși, moartea lor devenind astfel o mărturie profetică în favoarea Logosului răstignit, Hristos. Filozofia e martirică (și apocaliptică) sau nu este deloc — este mesajul ultim al sfântului Iustin Filozoful-Martir în uimitoarea și provocatoarea unitate a operei, gândirii și personalității sale.

---

type, Provenance, Theological Profile (Supplements to *Novum Testamentum* 56) , Brill, Leiden, 1987.

⁸³ O. SKARSAUNE, „The Conversion of Justin Martyr”, *Studia Theologica. A Nordic Journal of Theology* 30 (1976), p. 53–73. Mulțumesc aici domnului Mădălin Enciu pentru a-mi fi facilitat accesul la acest studiu decisiv.